

DE LICHTE VOORDE

PERIODIEK VAN DE
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

No. 67
november 2013
ISSN: 0927-6688

De Lichte voorde is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Frits van Lochem, Nic Adema, Frans Bonnes, Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Arnold Pluimers

Tekstcorrectie: Antoon Driessen en Nic Adema

Vormgeving: Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Benny Lammers

Druk: McWinDo's print- en copyservice, Lichtenvoorde

Bij de afbeelding op de voorkant

Een voorbeeld van cultureel erfgoed is de zogenoemde 'dwarsritschoppe', zoals hier bij boerderij Braker in Lievelede. De schuur is uit 1766 en is de enige van dit type in de gemeente Oost Gelre.

Foto: Henk Hanselman

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud nummer 67

<i>Redactie</i> Voorwoord	2
<i>W.H. Schutten</i> Memoires van oud-Lichtenvoordenaar	3
<i>Marcel van den Hoven</i> 100 jaar Vakbeweging in Lichtenvoorde	13
<i>Theo Withag</i> Een standbeeld voor een lied	14
<i>Theo Withag</i> Spek en bonen	18
<i>Frans Bonnes en Arnold Pluimers</i> Ontwikkelingen Gemeente Lichtenvoorde vanaf 1851	34
<i>Arnold Pluimers</i> Verenigingsactiviteiten	41
<i>Theo Withag</i> Foto-expositie in Bonifatiuskerk	44
<i>Arnold Pluimers</i> Karakteristiek Boerenerfgoed	46
<i>René Meekes</i> Van de secretaris	47
<i>T.F. Visser</i> Lezersreactie	47
<i>Gerhard Eppingbroek</i> Ons zoekplaatje	48

Voorwoord

Van de redactie

De vakanties zijn voorbij, de herfst heeft zijn intrede gedaan, bladeren verkleuren en de regen valt met bakken naar beneden. Tijd weer voor een nieuw najaarsperiodiek.

Normaliter schrijft onze coördinator Frits van Lochem hier het voorwoord, maar door een onverwachte ziekenhuisopname was hij verhinderd. Hij is weer thuis en vanzelfsprekend wensen wij hem een spoedig herstel.

Door een veranderende maatschappij kampen veel verenigingen met een tekort aan vrijwilligers. Steeds meer activiteiten moeten dan door enkelen gedaan worden. Ook onze vereniging heeft ermee te maken, mede door een geleidelijke vergrijzing. Het ledental is al jaren stabiel en beweegt zich rond de 235. De groei is er uit. Ledenwerfacties tijdens prominente activiteiten waren tot nu niet succesvol. Ouder wordende actieve leden worden passief of treden terug. Onze vereniging heeft nieuwe vrijwilligers nodig die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van Lichtenvoorde, historisch onderzoek willen doen en bereid zijn daarover te schrijven. Ook vrijwilligers die de grote verzameling krantenknipsels en bidprentjes willen digitaliseren, zijn welkom.

In dit periodiek vindt u het laatste deel uit de serie Memoires van oud-Lichtenvoordenaar W.H. Schutten. Ditmaal over de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Theo Withag beschrijft aan de hand van een boedelbeschrijving uit de achttiende eeuw het leven op een boerderij in Vragender.

In een tweede artikel vertelt hij u meer over het beeld Antoon met d'n bok.

Een nieuwe vervolgserie is die van Frans Bonnes en Arnold Pluimers. Zij hebben archiefonderzoek gedaan en gaan aan de hand van de jaarverslagen vanaf 1851 publiceren over het reilen en zeilen in de voormalige gemeente Lichtenvoorde.

Onder het kopje Verenigingsactiviteiten leest u over de voorjaarsexcursie naar het Fort Pannerden en de foto-expositie in de Bonifatiuskerk.

Gerard Eppingbroek vraagt in de rubriek Ons zoekplaatje ditmaal uw aandacht voor een foto waarop twee heren ogenschijnlijk een paleografische tekst ontcijferen.

Bij dit nummer ontvangt u een extra bijlage in de vorm van het kwartaalblad Venster van de Stichting Oude Gelderse Kerken. Deze stichting zet zich actief in om religieus erfgoed en oude monumentale kerken te behouden. In het blad staat een interessante bijdrage van Henk Hanselman over de 'herontdekking' van het oudste torenuurwerk van Lichtenvoorde. Wij hebben gemeend u dit verhaal niet te mogen onthouden. Onze periodiek zelf is daardoor wat dunner, mede door de onverwachte ziekte van onze coördinator.

Begin november is van de hand van ons lid Benno van Lochem verschenen het boek: Eendracht maakt macht, 100 jaar vakbeweging in Lichtenvoorde. Voor geïnteresseerden in de historie van de (Lichtenvoordse) vakbeweging een aanrader. Door de auteur is vier jaar aan deze uitgave gewerkt.

Al jaren stijgen de kosten van het versturen van post aan onze leden en relaties. Om hierop te bezuinigen willen we voortaan de correspondentie per e-mail gaan verzorgen. De secretaris vraagt u daarom uw e-mailadres per e-mail aan hem door te geven op: volsecr@lijbrandt.nl met vermelding van uw naam en adres. In de rubriek Verenigingsactiviteiten leest u er meer over.

Veel leesplezier toegewenst !

Deze periodiek is voor € 8,- te koop bij de Readshop, Primera en bij de VVV.

Memoires van oud-Lichtenvoordenaar, W.H. Schutten

*Inleiding en tekstbewerking Nic Adema
Genealogisch onderzoek Henk Hanselman*

Enige tijd geleden kreeg de redactie de beschikking over de memoires van een zekere W.H. Schutten, die in Lichtenvoorde geboren is en er in zijn jeugd gewoond heeft. In de jaren '70, toen hij al 80 was, heeft hij een en ander op papier gezet om een tijdsbeeld te schetsen van zijn leven. Omdat er zeer interessante stukken in zitten, willen we in een soort vervolgserie het grootste deel publiceren.

We moeten delen van de tekst weglaten en dat zullen zaken zijn die de meeste lezers al wel kennen en beschrijvingen van mensen en situaties die niet rechtstreeks met onze gemeente te maken hebben, Op punten waar tekst is weggelaten ziet u haakjes met punten (...). Spelfouten zijn verbeterd en hier en daar is de zinsbouw aangepast. Typische stijlkenmerken zijn gehandhaafd.

Wilhelmus (Willem) Hendrikus Schutten, geboren te Lichtenvoorde op 17-05-1895 en overleden in 1984 te Groenlo, was de oudste van vijf kinderen uit het derde huwelijk van zijn vader, Bernardus Schutten (leerlooiersknecht, geboren te Harreveld in 1855 en overleden te Lichtenvoorde in 1918, 63 jaar oud). Zijn derde huwelijk sloot Willems vader, 40 jaar oud, in 1894 met de 20-jarige Maria Frederica Izereef. Zij zijn de ouders van Willem. In maart 1920 gaat Willem naar Groenlo. Hij trouwt daar op 24-jarige leeftijd op 14-04-1920 met de 35-jarige Johanna Gertrud te Moller, geboren te Zwilbroek. Johanna is weduwe en heeft zeven kinderen uit het eerdere huwelijk met Herman Winkelhorst. Uit het huwelijk van Willem en Johanna worden vijf kinderen geboren.

Om publicatie in de Lichte voorde mogelijk te maken, heeft de redactie het verhaal van Willem Schutten in een zestal stukken opgesplitst.

- 1. Jeugd- en schooljaren; (gepubliceerd in de Lichte voorde nr. 63 (nov. 2011))*
- 2. Werk en crisisjaren; (nr. 64, april 2012)*
- 3. Wereldoorlog I en crisisjaren; (nr. 64, april 2012)*
- 4. Wereldoorlog II (deel 1); (nr. 65, nov. 2012)*
- 5. Wereldoorlog II (deel 2); (nr. 66, april 2013)*
- 6. Na de oorlog.*

Korte samenvatting van de eerste vijf delen

De Heer Schutte vertelde over zijn vroegste jeugd, familie in Zieuwent, vertrek van de school op 12-jarige leeftijd en de godsdienstlessen. Na de lagere school moest hij gaan werken op een schoenfabriek. Dan beschrijft hij het leven van een (los)arbeider tussen de oorlogen, de opkomst van de vakorganisatie, de crisisjaren, de werkloosheid en de werkverschaffing. Ook zijn huwelijk en de dagelijkse zorgen voor het gezin komen aan de orde. Dan komt het begin van de oorlog '40-'45. Hij vertelt o.a. over een zoektocht naar een zoon die elders in het land gemobiliseerd was. Verder schetst hij problemen bij het zoeken naar werk (o.a. aan de nieuwe autobaan bij Emmerik) en later over het 'schanzen' (een vorm van dwangarbeid voor de bezetter). Over het laatste jaar van de oorlog vertelt hij hoe hij en zijn gezin in het onderhoud voorzagen en over de verwarring in Groenlo rond de

bevrijdingsdagen in maart/april 1945. Na de meidagen 1945 brengt hij met zijn vrouw een bezoek aan kinderen elders in het land en vertelt wat hij daar ziet van de oorlogsschade.

Het zesde en laatste deel

Na de oorlog

Intussen ging Bernard trouwen. Aanvankelijk woonden wij bij elkaar in, zoals dat vroeger nogal eens gebruikelijk was. Het meisje met wie hij trouwde, kwam uit Beltrum. Niet lang nadat hun eerste zoon Willy geboren was, vonden we het beter dat zij apart gingen wonen. Wij betrokken de huiskamer en de slaapkamer ernaast. De rest van het huis hadden zij zelf hard nodig, vooral omdat het jaar daarop de tweede jongen geboren werd. Ze hebben nu zeven jongens en vier meisjes. Drie jongens en drie meisjes zijn tot nu toe getrouwd.

Eén jongen is heel jong gestorven. Zij hebben overigens veel narigheid en ziekte gehad. Toen de kinderen nog klein waren en naar school gingen, moest de moeder soms maanden in het ziekenhuis liggen en waren ze op een gezinsverzorgster aangewezen. Ook Bernard zelf heeft veel met zijn rug getobd. Dat is een kwaal waar veel mannen tegenwoordig aan lijden.

(...hier volgen feiten over de rechtspleging van na de oorlog).

Hoe ging het verder met de werkgelegenheid en de opbouw van Nederland en West-Duitsland? In Nederland kwam die maar heel stroef op gang en in West-Duitsland, nu Bondsrepubliek genaamd, ging het aanvankelijk niet beter. *(... dan volgt er een relaas over de Oost/West-verhouding en de Koude Oorlog).*

Terug naar Groenlo. Onze jongste dochter Trees was al een maand of wat eerder getrouwd dan Bernard. Haar man kwam uit Eibergen. Trees kwam daar in een gezin, waar ook nog een oude vader was en in de eerste paar jaren nog een broer en een zus van haar man. De moeder was al gestorven. Els had verkering met een Winterswijkse jongen en zij is nog zo ongeveer een jaar thuis geweest voor ze getrouwd is. Als curiositeit kan ik nog vertellen, dat die beiden elkaar altijd misliepen toen ze verkering hadden. Of ze geen goede afspraken maakten of helemaal niet, dat weet ik niet, maar steevast kwam de een naar Groenlo, terwijl de ander naar Winterswijk onderweg was. Ze waren nog niet lang getrouwd, toen Herman, zo heette de man van Els, een oog moest missen. Hij had een vrije dag en wilde bij een neef van hem een drooglijn maken voor de was. Hij kreeg daarbij een punt van de waslijn in het oog. Hij was verwarmingsmonteur. Na dat ongeluk kwam hij in Arnhem aan het Provinciehuis voor aanleg van de verwarming voor een aannemer uit Zevenaar. Dat is het laatste werk dat hij nog in zijn vak heeft uitgeoefend. Daarna is hij met Els en het oudste zoontje geëmigreerd naar Australië. Daar waren al twee broers van hem, die garant voor hem wilden staan. Zonder die hulp zou hij het niet klaargespeeld hebben, vanwege het gemis van dat oog.

Een paar jaar eerder was al een dochter uit het eerste huwelijk van mijn vrouw met man en gezin naar Canada geëmigreerd. Dat was in de jaren vlak na de oorlog, toen het werk hier niet voor het grijpen lag. Velen van hen die in den vreemde een nieuw bestaan wilden opbouwen, hadden hier de crisisjaren nog meegemaakt, zij het als schoolkind, maar ze hadden al wel begrepen hoe moeilijk die tijd voor hun ouders was geweest. Er zullen er ook wel zijn geweest, die dachten in Luilekkerland terecht te komen, maar zulken is daarginds het lid wel op de neus gevallen. Er moest daar hard gewerkt worden en in de beginjaren leed men daar veel ontberingen. De generatie die nu opgroeit, zou het niet klaarspelen, de degelijken onder hen niet te na gesproken. De meeste kinderen worden van jongs af aan te veel in de watten gelegd.

Toen ik begon te werken aan de kartonnagefabriek, verdiende ik 30 tot 40 gulden per week. Het was eentonig werk, routinewerk, waar in het begin mijn handen helemaal niet naar stonden. Ik had zoveel jaren buitenwerk gedaan, waar schop, pikhouweel en bijl bij te pas kwamen. Nu moest ik de hele

De kartonnagefabriek C.V. Monocon aan de Houtwal te Groenlo. In 2001 werd het bedrijf overgenomen door een Amerikaans bedrijf en is de fabriek in Groenlo gesloten.

Foto Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem.

dag papieren ringen uit de silo pakken, op de vorm zetten en een ronde schijf – ook van papier – indrukken en roets ... de vorm liep al verder. Op de machine zaten zes van die vormen en men had berekend dat er per dag dertienduizend van die kartonnen deksels op gemaakt konden worden. De norm was vastgesteld op tienduizend per dag. Ik wil het wel weten, ik kwam de eerste twee weken maar aan de helft. Op een dag stond 'de Ouwe' - zo noemden ze directeur van Manen - achter me te kijken. Als er iets is dat ik niet kan hebben, dan is het op mijn vingers gekeken te worden. Na een poosje zei hij: "Ik zie het wel. Het is nog niets gedaan met je werk. Ik kan er nog beter een jongen pas van school aan zetten." Ik werd kwaad op de kerel. Ze noemden hem wel de Ouwe, maar hij was hoogstens 35 jaar oud. Ik zei tegen hem: "Doe dat, maar dan zul je mij ontslag moeten geven en dat neem ik niet". Er was namelijk pas een regeling getroffen, dat je geen ontslag moest nemen als je je positie niet werkelijk verbeteren kon. Toen liep hij met een kwaai kop weg, maar ik heb geen last meer van hem gehad. Van Manen is trouwens kort nadien vertrokken naar Zuid-Afrika, waar ze ook een kartonnagefabriek waren begonnen. In zijn plaats kwam een zekere Nieman. Die bemoeide zich niet met het personeel. Hij liep wel eens door de fabriek, maar stoorde zich niet aan het werk. Na enige jaren kwam er een inzinking in dat bedrijf. Er werden in hoofdzaak kartonnen bekers gemaakt als

verpakking voor jam en stroop. Tegenwoordig gaat dat weer in glazen potten of in blikken. Dat materiaal was vlak na de oorlog nog schaars. Er was nu weer blik en glas genoeg, vandaar die tijdelijke inzinking. Er werd zo'n dertig man ontslagen, waar ik ook bij was.

Kartonnen deksel van de bekende verpakking met Westerr stroop. Collectie Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem

Ik kwam toen weer terecht in een soort werkverschaffing. Het was niet meer zoals in de crisisjaren. Iedereen kon er werken, als je nergens meer werk kon krijgen. Op dat gebied was er veel verbeterd. Als je in je vroegere beroep – dat was in mijn geval grondwerker – nog wel aan de slag kon, terwijl het werk te zwaar voor je werd, kon je een keuring aanvragen.

Dat heb ik ook gedaan. Het gevolg was dat ik geplaatst werd bij de gemeentewerken onder dezelfde condities als de vaste gemeentewerkers. We verdienden minder, tien procent beneden het vastgestelde minimumloon, maar het maakte niet veel verschil met wat ik op de kartonnage verdiende. Ik zal er zo'n acht maanden gewerkt hebben toen ik van de gemeente bericht kreeg dat ik aan het kantoor van de kartonnagefabriek moest komen. Een voorwerker van de gemeente bracht me dat bericht. Ik meldde me op het kantoor van de procuratiehouder, die me zei dat ik weer kon beginnen met werken als ik dat

wilde. Ik gaf te kennen dat ik dat wel zou moeten of ik het wilde of niet. Ik zei: “(...) Als ik dit werk weiger, hoef ik bij de gemeente niet meer op werk te rekenen. Dat weet ge net zo goed als ik. Maar ik heb wel enige bedenking¹⁾. Ik wens niet meer in ploegendienst te werken (...) Ik word een dagje ouder en de ploegendienst wordt me te zwaar”. Hij zei: “Werk dan maar de gewone uren op de dag”. Ik kon nog diezelfde middag beginnen.

Op dat moment was ik er niet zo gelukkig mee, want de laatste vijf jaar voor mijn AOW had ik liever buitenwerk willen blijven doen. Dat lag me meer. Toch ben ik achteraf blij dat het zo gelopen is. We kregen ook voor de kartonnagefabriek een pensioenregeling. Die was zo gemaakt dat wie in hetzelfde jaar dat de regeling van kracht werd, 65 werd, toch een uitkering kreeg en die bedroeg dan ruim 44 gulden per maand. Vanaf mijn 65ste jaar is dat bedrag elk jaar verhoogd, omdat het levensonderhoud ook duurder werd. Thans, nu ik bijna negentien jaar mijn AOW heb, is het bedrag van de kartonnagefabriek opgelopen tot 165 gulden per maand.

Ik schrijf dit niet om te demonstreren hoe goed de oude mensen het nu wel hebben. Nee, over het algemeen is dit nog een achtergestelde groep mensen. Ze verslijten dan wel niet zoveel kleren meer en hebben niet zoveel eten meer nodig, maar de uitgaven aan huur, verwarming enz. zijn toch een hele hap van hun inkomen. Ik ben zelf gelukkig in betere omstandigheden. Ik wil alleen maar duidelijk maken, dat oude mensen nu het oneindig veel beter hebben dan vroeger in de dertiger jaren, toen er van sociale zorg geen sprake was.

Ik heb al verteld, dat de eerste jaren na de oorlog veel werd geëmigreerd. Drie landen kwamen daar hoofdzakelijk voor in aanmerking: Canada, Australië en Zuid-Afrika. De overtocht werd betaald door Nederland en het land dat de emigranten ontving, als die zelf onvermogen waren. (... hier volgt een stukje over Brazilië ...). De meeste Nederlanders onder de emigranten kozen Canada. Anderen trokken naar Australië en Nieuw-Zeeland. Een gering aantal trok naar Zuid-Afrika. (... hier volgt een stuk over andere emigranten elders uit Europa ...).

Ondertussen had het Marshallplan uitgewerkt dat in Nederland en Duitsland industrie en bouwbedrijf op volle toeren werkten. De levensstandaard werd hoger en de lust tot emigreren minder. Het kwam zover dat men arbeiders moest aantrekken uit andere landen. Men haalde ze overal vandaan: uit landen als Spanje, Portugal, Italië en Turkije. Het waren landen waar grote werkloosheid heerste en waar degenen die nog werk hadden zo weinig verdienden, dat ze er ternauwernood hun gezin van konden onderhouden. Over het algemeen waren het mensen zonder vakkennis. In de zuidelijke landen tref je onder de arbeidersklasse dezelfde toestanden aan als hier in het begin van deze eeuw²⁾.

De moeilijkheid voor de werkgevers hier in het noorden was, dat ze in het begin alleen de mannen konden laten overkomen, omdat er nog veel te weinig woningen voor gezinnen in aanbouw waren. Dat leidde al spoedig tot misstanden. In de kost gaan bij een Nederlands gezin was niet te verwezenlijken. Er zou van het loon niet veel over blijven voor het achtergebleven gezin in hun vaderland. Men bracht ze dus onder in zaaltjes bij particulieren die er wel ruimte voor hadden. Dat lukte soms, hoewel niet iedereen die ruimte had, ook die vreemde mannen in huis wilde hebben. Men was er bang voor. Iedereen begrijpt welke wantoestanden er ontstaan als men mensen zonder hun gezin hierheen haalt. Er is genoeg over geschreven.

Niet alleen gastarbeiders leverden problemen op. We hebben ook nog Molukkers hier gekregen. (... hier volgt een soort verslag van de gevolgen van de onafhankelijkheid van Indonesië en het Wirtschaftswunder in Duitsland ...)

Ik wil nog even terug naar de tijd toen ik voor de tweede maal op de kartonnagefabriek ging werken. Er was nu een drukkerij bijgebouwd. Voortaan konden ze zelf het papier, waar bekertjes en bussen van gemaakt werden, bedrukken. Het bleek dat nog wel veel artikelen in karton verpakt werden. Het was een wegwerpartikel, dus voor eenmalig gebruik. Verder was men overgegaan op het maken van koffiebekertjes voor automaten e.d. Er was volop werk, evenals in andere industrieën in de laatste jaren voor mijn pensionering. Ik werd vaak gevraagd om over te werken. Als ik wilde kon ik dat elke avond wel. Ik volstond vaak met tien uur per week. Ik had het namelijk in mijn hoofd gezet mijn dochter en

schoonzoon in Australië een keer te bezoeken. Ik begon dus te sparen. Met mijn vrouw heb ik er niet over gesproken. Het zou wel een hele toer zijn haar zover te krijgen dat ze meeding. Veel hoop had ik er niet op. Het was al moeilijk haar op een reisje dicht bij huis mee te krijgen, als ze ergens moest overnachten en niet in haar eigen bed kon slapen. Daarom hield ik het maar voor me en dacht: Komt tijd komt raad.

En zo werkte ik maar door tot de tijd van mijn pensioen en ik de aanvraag voor mijn bedrijfspensioen kon indienen (...). De chef vroeg me of ik door wilde werken. Ik antwoordde: "Het kan mij niet schelen om nog een poosje door te werken, maar hoe denken jullie daarover?" "Van ons mag het", was zijn antwoord. Ik werd in mei 65 en ik heb nog gewerkt tot het jaar daarna in februari. Toen nam ik ontslag. Ik kreeg een mooi getuigschrift en een fooi van 50 gulden. Het getuigschrift had ik niet meer nodig, maar ik heb het nog altijd bewaard als een mooie herinnering, dat ik nog gewaardeerd werd en niet afgedankt zoals men met een onbruikbaar meubelstuk doet. Wat heel vroeger met ouder wordende mensen maar al te vaak het geval was.

Ik was dus op non-actief gesteld, een mooi woord voor niet meer in de productie werkzaam. Ik begon weer te lezen, wat ik vroeger als jongen ook veel deed. Nu zijn lezen en lezen twee begrippen. Je kunt lezen uit puur tijdverdrijf, waarbij de ogen a.h.w. over de inhoud van een boek vliegen. Na lezing is er niets tot je doorgedrongen van de werkelijke inhoud en de strekking van het geschrevene. Wie zo boeken wil lezen kan zich beter houden aan de zondagsbladen en roddelgeschriften. Een schrijver neemt een taak op zich. Zelfs in de roman hebben de fictieve personen die hij laat optreden een rol ten goede of ten kwade. Een goed schrijver geeft een beeld van de werkelijkheid, van wat er goed is in het leven en wat er niet deugt. Als schrijver heeft hij ook goede kritische lezers nodig, die werkelijk lezen wat hij bedoelt en die niet (alleen maar) de inhoud verslinden.

Het was in de tijd dat alles veranderde in de maatschappij van na de oorlog. Allerlei soorten uitvindingen brachten andere werkwijzen mee. Automaten, robots en computers brachten in een snel tempo zo'n ommekeer te weeg, als men voorheen nooit had meegemaakt. De leerplicht werd verlengd tot zestien jaar. In Groenlo werd een H.B.S. geopend, (een onderwijsvorm,) waarvoor men eerder alleen in Winterswijk terecht kon en waar je eerder geen enkel arbeiderskind aantroef. Ook de confectie-industrie veranderde radicaal. Jongens en meisjes liepen in spijkerbroeken en volgens de mode moesten de rafels onder aan de pijpen hangen. Ook de muziek werd allemaal import. Vroegere dansen hadden afgedaan. Het waren allemaal Hoela-Hoeladansen waarbij men zich in alle bochten moest wringen en de muziek moest daarbij zo hard gaan dat je trommelvliezen dreigden stuk te springen.

Toen kwam er een periode dat de rokken korter moesten, eerst tot een paar centimeter boven de knie, dan steeds korter tot het eindigde met net even over de billen. Na deze vertoning, die na één seizoen plotseling ophield, schreef de mode weer lange rokken voor, niet omdat de modemakers fatsoenlijk wilden worden; de textielnijverheid schreef het voor. De afzet was te snel gedaald en dat kostte werkgelegenheid. Daar is natuurlijk wel wat van waar, maar de hele consumptiemaatschappij is na de oorlog alleen op welvaart gericht. Hoe is het anders mogelijk dat in een en hetzelfde land nog te weinig huizen zijn voor de minst draagkrachtigen, terwijl er grote aantallen zijn, die naast een goede woning nog een weekendhuis hebben voor hun plezier. Dan heb ik het nog helemaal niet over wat men noemt de Derde Wereld. (... dan volgt een bespiegeling over de gebreken van de moderne maatschappij in Nederland ...)

Emancipatie van de vrouw (...) voor pasgetrouwde paren was dat wel een uitkomst. Ze konden samen verdienen en zodoende de inboedel aanvullen en de uitzet voor de eerstgeborene verdienen. Maar, men ging verder. Na de geboorte van het eerste kind waren er nog wel oma's die overdag het kleinkind wilden verzorgen. Het tweede kind kwam niet zo vlug, want inmiddels had men methoden uitgevonden om de geboorten te beperken. Het derde kind kwam vaak bij vergissing, het was niet meer gewenst. Als de kinderen groter werden en naar school gingen werd het moeilijker. De oma's werden ouder en wilden ook wel eens rust en niet de hele avond na schooltijd een paar rumoerige kinderen over de vloer

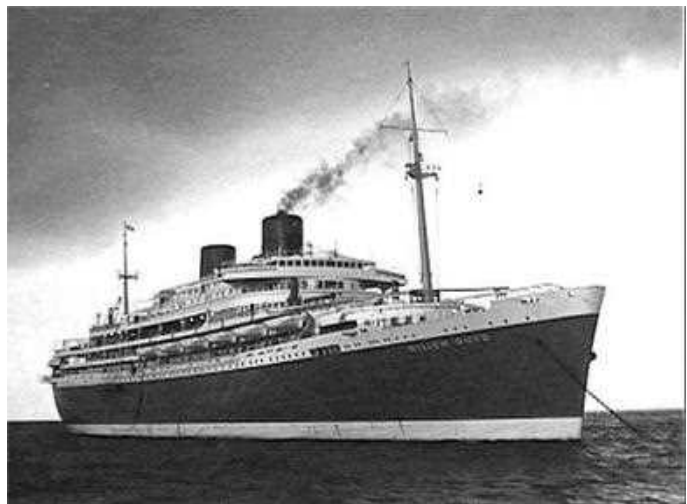
hebben. Maar daar vond men ook wat op. Eén van beide ouders ging in ploegen werken. 's Middags werd er brood gegeten en 's avonds kookte men of kocht een panklare maaltijd. Het gevolg was dat het gezinsleven werd ontwricht. De kinderen groeiden op straat op, waar ze niet veel leerden. In veel gezinnen werd hard gewerkt om de woning zo luxe mogelijk in te richten en om uit te gaan in de vrije tijd. De kinderen vonden geen geborgenheid bij vader en moeder. Ze kregen geen liefde. Ik geloof dat daar de grootste oorzaak ligt van de problemen bij de hedendaagse jongeren.

Nog een ander diep invretend kwaad deed zich voor, waarvan vooral kinderen het slachtoffer werden, nl. scheiding van echtelieden. (...) Nooit was het zo algemeen als in de tijd die we nu beleven. Men gaat uit elkaar om de pietluttigste dingen en soms alleen maar omdat ze van elkaar niets meer moeten hebben. Ze trouwen dan ook vaak op 16- à 17-jarige leeftijd, die we vroeger betitelden met 'nog niet droog achter de oren'. Zo is een deel van de jongeren opgegroeid voor wie geen enkele norm meer bestaat. Ze zijn totaal uit het lood geslagen. De naoorlogse tijd bracht ons welvaart, maar niet altijd welzijn. Van de idealen waarmee de mensen op het eind van de Tweede Wereldoorlog bezielde waren, een betere en rechtvaardige maatschappij, is niet veel terechtgekomen.

Ik zal zo ongeveer drie jaar AOW hebben genoten toen onze dochter Els uit Australië ons voor de eerste keer kwam bezoeken. Haar jongste zontje had ze bij zich. Zij had inmiddels vijf kinderen, vier jongens en een meisje. Ze was alléén gekomen, omdat het onmogelijk was beiden tegelijk weg te gaan. Ze hadden in Australië een suikerrietfarm. Ze had veel te vertellen. (...) Nu waren ze zover dat ze vaste grond onder de voeten hadden. Ze hadden de reiskosten en het verblijf enkele weken in Nederland eruit kunnen halen. Gedurende die weken bracht ik Els op de hoogte van het plan dat ik in mijn hoofd had en vroeg haar mij te helpen als ik moeder dat plan voorlegde. Zij wist ook wel hoe honkvast moeder was. Maar, mijn vrouw was niet te overreden. Ze voerde alle oude al bekende bezwaren aan: "Laat vader maar gerust alleen gaan, daar heb ik niets tegen, maar je krijgt mij niet mee zo ver over het water of in de lucht. Ik zei toen dat ik wel alleen zou gaan, maar dat het wel een maand of wat kon duren voor ik terug zou zijn. Als ik er eenmaal was, zou ik zoveel mogelijk van Australië willen zien. Ik maakte een schikking bij de Bondsspaarbank, zodat mijn vrouw zelf de AOW en het bedrijfspensioen kon halen, zolang ik weg was. Ik vroeg de oudste dochter uit het eerste huwelijk van mijn vrouw of ze een van haar meisjes kon missen om overdag te helpen en 's nachts bij haar te slapen. Dat was goed.

Ik liet de reisfolders komen en stelde me in verbinding met een reisbureau in Arnhem. Uit de gegevens bleek, dat ik het goedkoopst uit was met een retour per passagiersboot. Het zou wel langer duren dan met een vliegtuig, maar dat was geen bezwaar, omdat ik de tijd aan mezelf had. Die reis naar Australië kan ik nu kort beschrijven omdat ik de indrukken van die zeereis en mijn verblijf daar uitvoerig in een dagboek beschreven heb³⁾. Ik wil alleen vermelden, dat de reis heen en terug per boot negen weken heeft geduurd.

De reis begon in Rotterdam, ging door de

*Het m.s. 'Willem Ruys' ca. 1946.
Foto Maritiem Museum Rotterdam*

Golf van Biskaje en de Straat van Gibraltar de Middellandse Zee in. Verder voeren we naar Port Saïd, het Suezkanaal door en vandaar over de Indische Oceaan naar Singapore en dan verder naar Sidney. Vandaar ging het per vliegtuig naar de plaats van bestemming in Queensland. De bootreis naar Sidney duurde vier weken. De terugreis ging van Sidney via Nieuw-Zeeland verder over de Grote Oceaan naar de westkust van Zuid-Amerika. De boot deed daar dertien dagen over. Door het Panamakanaal gingen we naar de oostkust en zo weer op Rotterdam aan. Bij aankomst in Rotterdam was ik zeven maanden weggeweest. Vanaf Sidney had de reis vijf weken geduurd. Ik had met de boot een complete reis om de wereld gemaakt. Als ik het nog niet geloofd had dat de aarde rond was, had ik het nu ondervonden. De boot legde in vele havens aan en we waren nooit langer dan drie tot vijf dagen op zee. Het was de laatste reis van de Willem Ruys. Het schip was verkocht aan een Italiaanse reder. Een paar jaar later werd het door brand verwoest.

Toen ik thuis kwam was alles in goede orde. Alles was die maanden goed gegaan. Uit de brieven had ik dat ook al begrepen. Moeder was aan het Grolse wanten breien, wat ze ook al deed toen ik wegging. De mensen uit Rotterdam die de laatste oorlogswinter bij ons waren geweest, hadden mij van de boot gehaald en ze hadden mij er ook heen gebracht. Zij belden ook naar Groenlo, dat ik nog dezelfde avond thuis kwam, maar in Groenlo had men dit niet begrepen. Het viel me al op dat er niemand aan de bus was om me af te halen. Ik had twee koffers bij me en die kon ik niet op de Markt laten staan. Een bus naar Beltrum liep er nog niet. Ik heb ze maar meegesleept tot aan onze winkelier. Dat was vijf minuten lopen vanaf de Markt. De volgende morgen zou hij ze wel brengen, zei hij. Toen ik thuis kwam, keek mijn vrouw verwonderd op.

“Wat!” zegt ze, “ben je er al?”

“Had ik dan nog langer weg moeten blijven?” schertste ik,

“Ze hebben gebeld dat je morgen kwam”.

“Dat is dan verkeerd begrepen”, zeg ik, “maar het is niet erg. De koffers staan bij Ars. Die brengt ze morgen mee.”

Ik was dus weer thuis en alles was nog zoals het was voor ik wegging, maar ik was wel veranderd, had de verte gezien en geproefd, het leven van de mensen daar in die verre landen. In de havenplaatsen zag ik de behuizing van de allerarmsten in hun krotten, soms opgetrokken van golf- of blikplaten. Daarnaast waren villadorpen van de rijken, die van alle moderne gemakken waren voorzien met eigen zwembaden in de tuinen. Als ik nu die landen op de beeldbuis zie, weet ik dat het niet overdreven is. (... dan volgt een bespiegeling over missie en ontwikkelingshulp en de gevolgen van het tweede Vaticaans Concilie ...)

Op 18 september 1973 stierf mijn vrouw op 89-jarige leeftijd. Ofschoon ze al vele jaren in veel dingen hulpbehoevend was, kwam haar dood toch nog vrij onverwacht. Het was dat jaar een heel mooie zomer en ik had al een paar jaar een invalidenwagentje in huis (...maar zij zat er niet graag in ...) Toen vroeg ze op een dag of ik een uitstapje met haar wilde maken. In het wagentje. Ik wist niet wat ik hoorde, maar liet er niets van blijken.

Ze had me wel eens meer voor een verrassing geplaatst. Drie jaar daarvoor, bij gelegenheid van ons 50-jarig huwelijksjubileum, wilde zij een groot feest hebben met de gehele familie. Dat was nogal wat, want ze realiseerde zich niet wat voor drukte dat mee zou brengen. Ik wilde ook wel een feest hebben, maar op bescheidener schaal. In haar goede tijd zag ze er al tegenop om een halve dag op visite te gaan en nu ze zo hulpbehoevend was, wilde ze de hele familie optrommelen! De kinderen uit het eerste huwelijk van mijn vrouw hadden al volwassen kinderen, en kleinkinderen. Het is voor mij heel onbegrijpelijk dat mijn vrouw het de hele dag heeft volgehouden.

In die zomer van 1973 was het of ze alles wilde inhalen, wat ze tekort was gekomen aan uitgaan. Er waren vele mooie zomerdagen. Ik heb dan ook de hele zomer met haar rondgetrokken door de buurtschappen rond Groenlo: naar Eibergen, naar Meddo en vooral in de buurtschappen. Doordat de boeren nu overal verharde wegen hebben, zijn die nu uiterst geschikt voor zo'n schuifkarretje. Dat is doorgegaan tot enkele dagen, misschien een week, voor haar dood. Ze had geen zin meer in

een uitstapje en klaagde dat ze moe was. De dokter kwam geregeld, maar op een morgen haalde ik er Bernard en Tonia bij, omdat ik zag dat het helemaal niet goed met haar was. De dokter werd gewaarschuwd en de pastoor, die haar de zalving der zieken toediende. De familie werd gewaarschuwd. De dokter kwam later dan de pastoor en ik vroeg wat hij er van vond. Volgens hem was ze totaal uitgeleefd, maar ze zou die dag nog niet sterven. Hij had het wel mis, want nog dezelfde avond is ze gestorven. Twee dochters waren nog aanwezig: zuster Riek en de jongste, Trees. De andere kinderen waren er ook geweest, maar de dokter vond dat het te druk werd rond haar bed. Ik geloof niet dat ze pijn heeft gehad en ook niet dat ze ervan bewust was wie er bij haar waren.

En zo sta je dan plotseling, al heb je het wel aan zien komen, alleen. (...) Ik stond dan voor een nieuwe periode in mijn leven. Die zou ik alleen moeten afleggen. De winter stond voor de deur, maar na een paar weken kreeg ik een uitnodiging van mijn dochter Els om een tijd bij hen in Australië te komen doorbrengen. (...) Ik overwoog het lang en ik besloot ten slotte er naartoe te gaan, deze keer met het vliegtuig. Van die vliegreis en het verblijf daar heb ik een verslag geschreven, dus ik hoef dat niet te herhalen ³⁾. Het was een vliegtuig van een Australische maatschappij, Qantas. Na mijn terugkomst in het voorjaar van 1974, heb ik een reis gemaakt naar Canada. Daar ben ik met de KLM heen gevlogen en heb daar zeven weken doorgebracht in Woodstock. Op het vliegveld van Toronto waren dochter en schoonzoon aanwezig om mij af te halen.

(... dan volgt er uitgebreide informatie over de familie in Canada ...)

Ik ben er geweest in de maanden september en oktober. Het was prachtig nazomerweer. Ze noemen dat daar 'Indian summer'. In die weken hebben we veel mooie plekken bezocht o.a. de Niagarawaterval. Het water valt er zestig meter loodrecht naar beneden. Eigenlijk zijn het twee gedeelten: de grenslijn tussen Canada en de Verenigde Staten gaat er midden door. Je kunt de waterval wel geheel overzien van Canadese zijde, maar als je er korter bij wilt komen aan de andere kant, moet je een toeristenpas hebben (...) We hadden eigenlijk moeten kunnen blijven tot de volgende dag, want in de nacht moet het een onvergetelijk schouwspel zijn. Dan is de hele waterval verlicht door vele schijnwerpers, in allerlei kleuren. (...)

Ook de stad Toronto hebben we een paar keer bezocht. Bij een van die bezoeken heeft de Nederlandse schoonzoon ons door de stad gereden, of liever erboven. De weg er omheen liep niet over de begane grond, maar over straten en huizen heen. Je keek van alle kanten op de stad neer en kon je zo een beeld vormen van de omvang der stad. Je hebt er midden in de stad ook een straat met echte wolkenkrabbers, evenals in New York. (...)

In Canada wijkt de indeling van de grond, huizen en wegen helemaal af van het Nederlandse model. Op het platteland staat elk huis afzonderlijk. Dubbele woonhuizen of huizenrijen ziet men er niet. Straten, buitenwegen, grote verkeerswegen, alles loopt in rechte lijnen. De indeling van de landbouwbedrijven is in rechthoekige blokken. Er zijn natuurlijk huizen van baksteen, maar een groot gedeelte is van hout. Ze hebben wel dubbele wanden. (... hier volgt een beschrijving van de plaats Woodstock, de terugreis en de vertraging, een reis met de bus naar Lourdes en Parijs ...)

Ik kom nu aan het laatste gedeelte van dit levensverhaal. Ik oktober 1976 reisde ik voor de derde maal naar Australië, ditmaal weer met het vliegtuig. De afspraak was dat Els dit jaar alleen naar Nederland zou komen. Om de een of andere reden kon dat niet doorgaan en daarom vroeg ze of ik daar wilde komen. Ze hadden een nieuwe farm betrokken. Om de waarheid te zeggen was ik daar wel wat nieuwsgierig naar. Ze woonden nu zo'n 800 kilometer noordelijker in Queensland in het gebied waar we jaren geleden bij mijn eerste bezoek aan Australië een tiendaagse vakantietocht hadden gemaakt. Daar ik me volkomen gezond voelde, nam ik het besluit maar te gaan. Ik was lid van 'Wereldcontact' en zodoende ben ik met een chartervliegtuig vertrokken, begin oktober (... dan beschrijft Schutten de route ...)

De volgende morgen was ik niettemin al vroeg wakker. Alles sliep nog en ik ben naar buiten gegaan om de omgeving eens op te nemen (...). De suikerrietoogst was nog niet voorbij, want alle dagen zag je de treintjes langs komen van en naar de fabriek. Dat is de hele maand november nog doorgegaan. De eerste dagen heeft Els me de hele farm laten zien en het daaraan grenzende bos tegen de heuvels op, met de auto natuurlijk, anders kun je het wel vergeten, want wat dichtbij lijkt, is al

gauw een kilometer. In bergachtig en heuvelachtig terrein bedriegt je gezicht je altijd. Zodra je het bos bereikte, kwam je op een brug over een snelstromend riviertje. Dan begon je zachtjes aan te klimmen tot het voor de auto te steil werd. Aan alle kanten te midden van bos zag je al weer nieuwe aanplant suikerriet voor de volgende oogst. Waar de auto stopte, liep de weg verder omhoog naar een ander plateau waar ook weer suikerriet was geplant. De weg er naar toe hebben we te voet afgelegd. Met de tractor rijd je er wel tegenop, maar dan moet de ketting om de banden.

We hebben de plaatsen die ik op de tiendaagse vakantietocht al had gezien, weer bezocht met nog andere bezienswaardigheden, o.a. een thee- en tabaksplantage. Misschien heb je wel eens gehoord dat hertschoorn⁴) en andere dure tropische planten daar zo maar groeien. Midden in Inesvale is een park waar veel bomen staan, wier stammen begroeid zijn met hertschoorn(varens) en geen kleine! Als je zo'n plant in de huiskamer zou willen hangen, zou hij een groot deel van de wand in beslag nemen. Dan heb je de Tablelands (...). Als je eenmaal boven bent, sta je 800 meter hoger dan bij het beginpunt. (...) Je moet er langzaam rijden, anders zit je zo op een tegenligger. Vooral 's morgens kom je veel melkwagens tegen. Je kunt dan beter even stoppen. Die mannen moeten elke dag de gesteriliseerde melk in flessen van Aiterton, de hoofdplaats van Tablelands, naar beneden vervoeren naar alle plaatsen tussen Inesvale en Cairns. Dat is 70 kilometer en alle bewoners van die plaatsen krijgen elke morgen hun verse melk van de boerderijen van de Tablelands. Het is dan ook wel het grootste zuivelgebied, dacht ik, van Noord-Queensland. (... daarna volgt een uiteenzetting over de Aboriginals en immigranten in Australië en het schoolsysteem ...).

In de kerstweek kwam een familie logeren uit de buurt van Mackay, waar Herman en Els vroeger woonden. Nog later weer anderen. Het werden drukke maanden met al die gasten en dan zou mijn dochter Trees uit Eibergen ook nog komen. Die kwam echter pas toen ik erover prakkiseerde terug te gaan. (...) Een paar weken later was het zo ver dat we Trees moesten afhalen van het vliegveld te Cairns. Ze had al geschreven dat haar man Gerard niet zo goed in orde was. Hij werkte nog wel, maar was telkens een week thuis. Vanaf de eerste dag dat ze bij ons was, voelde zij zich niet op haar gemak. Na de eerste week wilde ze al terug. Het was telkens: "Hoe zou het toch met Gerard zijn?" Ik vroeg haar wat de dokter dan gezegd had. Hij had gezegd dat ze gerust die reis kon maken voor enige weken. Hij en de beide zoons konden immers bij hun dochter of schoondochter eten. En wat haar man betrof, dat was een tijdelijke inzinking. Daar kon ze gerust om gaan. We zijn toch nog een paar dagen naar de Tablelands geweest. (...)

(... daarna vertelt Schutte over de terugreis en de dood van zijn schoonzoon Gerard ...)

In Australië was ik voor het eerst tegenwoordig geweest bij de doop van een achterkleinkind. Eigenlijk was het niet de eerste keer. Een ongehuwde kleindochter heeft in Noord-Brabant in een opvanghuis voor ongehuwde moeders haar kind gebaard. Ik was er voor die gelegenheid met mijn dochter naartoe geweest om bij de doop aanwezig te zijn. Dat gebeurde toen nog zo gauw mogelijk na de geboorte van het kind. Enige jaren later trouwde uit hetzelfde gezin een jongen met een protestants meisje. Het was een kerkelijk huwelijk en daar zijn tot nu toe twee kinderen uit geboren. Het viel me op dat de hele protestante familie tot de oude grootvader toe daar bij aanwezig was, een bewijs dat ze instemden met die katholieke doop. Vanaf toen ben ik bij elke doop van een achterkleinkind tegenwoordig geweest. In het begin van dit jaar – 1979 – nu enkele weken geleden, is bij de kleinzoon Harrie Schutten plotseling het jongste zontje gestorven. Zoiets is altijd een droef gebeuren, vooral als het kind voorspoedig groeit en 's avonds nog volkomen gezond in zijn bedje wordt gelegd. Het is de laatste tijd vaak voorgekomen dat baby's plotseling sterven. De dokters staan nog voor een raadsel Ze kennen er de oorzaak niet van.

Ik ben dan nu aan het einde gekomen van een levensgeschiedenis van bijna 84 jaar. Ik heb getracht duidelijk te maken hoe het met de mensen was in het begin van deze periode, hoe veranderingen in de maatschappij zich hebben ontwikkeld, eerst langzaam, dan sneller en sneller tot we nu plotseling in het atoomtijdperk zijn aangeland en de computer het menselijk denkvermogen heeft overgenomen. Ja, er is ontzettend veel veranderd. We vliegen in enkele uren de oceaan over. (...) De menselijke stem kan over de gehele aarde gehoord worden door middel van satellieten die we de ruimte in geschoten

hebben. Als we maar een kijkkastje hebben kunnen we de man of vrouw ook nog in persoon zien. Maar, we zien ook de armoede, de onderdrukking en de mishandeling. Dit laatste is heel goed van die prachtige uitvinding: het zet de mens aan het denken over dat we met alle uitvindingen en alle schijnwelvaart het nog niet gepresteerd hebben de aarde te herscheppen in een oord waar elk mens in vrede kan leven en zijn of haar deel krijgt van alles wat de aarde voortbrengt.

De welvaart heeft ons ook een euvel gebracht: de verontreiniging van het water. Door al het chemische afval dat dagelijks in de rivieren wordt geloosd, is de eertijds schone Rijn tot het vuilste riool van Europa geworden. Het gevolg is dat er jaarlijks miljoenen nodig zijn om het water weer enigszins drinkbaar te maken.

Na de twee grote wereldoorlogen in deze eeuw schijnt men thans een derde voor te bereiden, gezien de enorme bewapening, zowel van de westelijke landen als van het Sovjetblok. Men heeft ook op dat punt niets geleerd. Men heeft altijd gemeend de vrede te kunnen bewaren door zich geducht te bewapenen. En op bewapening is telkens nog oorlog gevolgd. Zolang hebzucht en machtswellust de aarde beheersen, zal er geen vrede kunnen zijn. (...) Men is nu wel zo ver dat beide partijen besprekingen houden over gedeeltelijke ontwapening. Er worden handen geschud en glaasjes gedronken en beide partijen gaan naar huis. Er wordt bekendgemaakt dat de besprekingen enig resultaat hebben gehad op een enkel punt en dat men op een volgende conferentie meer resultaat hoopt te hebben. En zo wordt de gewone mens zand in de ogen gestrooid en komt de Navo op een gegeven moment met een nieuw kernwapen voor de dag, dat in Nederland zal worden gedeponereerd. Dit wapen zal minder mensen doden, maar wel op grote schaal de plantengroei verwoesten. Als je al dat fraais hoort denk je: Wordt de wereld nu door gekken geregeerd of door academisch afgestudeerde politici? Als je dan ook hoort dat een land als India ook een atoombom heeft of maken wil, kan ik er met mijn gewone verstand niet meer bij. Een land dat door ontwikkelingsgeld gesteund moet worden, een land met miljoenen ongeletterden, een volk dat al eeuwenlang in een kastestelsel leeft, een onmenselijk stelsel, wat wil de regering daar met een atoombom? Haar eigen arme bevolking uitroeien? (...)

Het slot van dit schrijven ziet er niet opwekkend uit. Toch zijn er ook veel lichtpunten, al is dat niet op politiek terrein. Hoeveel mensen zetten zich niet in voor ouden, zieken en gehandicapten, hier en in arme landen? En wat is de onderlinge verhouding tussen christenen verbeterd vergeleken met vroeger! Ze bidden samen in elkanders kerken. Je ziet nu vaak zelfs in katholieke kerken de dominee naast de priester achter het altaar de woorddienst verzorgen, terwijl de priester de dienst van de tafel verricht. En dat komt niet alleen in Nederland voor, ook op de Duitse tv zie je dergelijke uitzendingen. Hiermee wil ik eindigen en ik hoop dat ieder⁵) die dit verhaal in handen krijgt het met plezier en aandacht leest.

(Endnotes)

- 1 Met bedenking bedoelt Schutten waarschijnlijk eisen of voorwaarden.
- 2 Dat is de twintigste eeuw.
- 3 Het is hier duidelijk, dat Schutten deze memoires eigenlijk geschreven heeft voor zijn eigen kinderen en kleinkinderen. Hij heeft dus nog veel meer opgeschreven.
- 4 Schutten bedoelt hier vrij zeker de hertshoornvaren, een kamerplant die in de jaren zestig en zeventig nogal populair was.
- 5 Uit deze laatste zin blijkt nog eens, dat Schutten dit eigenlijk voor zijn eigen nakomelingen heeft geschreven.

100 jaar Vakbeweging in Lichtenvoorde

Door Marcel van den Hoven

Op 22 juni 2013 is het precies honderd jaar geleden dat de vakbeweging in Lichtenvoorde is opgericht. Het FNV Lichtenvoorde geeft ter gelegenheid van dit heuglijke feit een prachtig historisch boekwerk uit. In totaal is aan deze uitgave vier jaar gewerkt. Het is geschreven door Benno van Lochem met medewerking van diverse leden van de Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde, onder wie Antoon Driessen, Gerhard Eppingbroek, Harry van Eeten en Henny Bennink. Het boek omvat 250 bladzijden en is voorzien van maar liefst 170 foto's.

Het laat zien wat de arbeider in zijn leven meemaakte op sociaal, maatschappelijk, cultureel en kerkelijk gebied.

Zo komen aan bod:

- de toneelvereniging Utile Dulci die in 1916 door de toenmalige R.K. Werkliedenvereniging werd opgericht,
- de Harmonie St. Caecilia die met geldelijke steun en leden van de vakbeweging tot bloei kwam,
- de diverse vakbonden, zoals die van de leer- en schoenbewerkers, de bouw, de textiel, de vrouwenbond en de metaal,
- het ontstaan van de Levensschool en Vormingsschool,
- de Lichtenvoordse politiek, die sterke invloed ondervond van verschillende vakbondsbestuurders die in de Raad benoemd werden. Een voorbeeld daarvan is Theo Hulshof, vakbondsbestuurder van 1947 tot 1963 en wethouder in Lichtenvoorde van 1956 tot 1974.

Kortom een boek dat Lichtenvoorde laat zien in de afgelopen 100 jaar door de ogen van de arbeider.

Het boek is te verkrijgen bij Hulshof kantoor-specialisten, Patroonaatsstraat 13c, 7131 CD Lichtenvoorde, telefoon 0544 375 245. De prijs bedraagt € 25,00.

Informatie over het boek via het e-mailadres:
bennovanlochem@lijbrandt.nl

Een standbeeld voor een lied

Door Theo Withag. Foto's: Theo Withag

Eind augustus 1989 verscheen in het plantsoen tussen zorgcentrum Antoniushove en de seniorenappartementen De Klinke een bronzen kunstwerk op een gemetselde sokkel. Op een daarop bevestigde koperen plaat staat vermeld: “Antoon met d’n bok Aangeboden door de Industriële Kring Lichtenvoorde september 1989”. Volgens een desbetreffend artikel in de Elna van 7 september 1989 betrof het een ‘streekeigen kunstwerk’ voorstellende ‘Antoon met d’n bok’. Dit door kunstenaar Nick van Leest naar de tekst van een lied vervaardigde bronzen beeld was een cadeau van de IKL aan de bewoners van Antoniushove ter herdenking van het feit dat de herbouw van hun behuizing in 1988 was geopend.

De heer G. Westerman, voorzitter van de IKL, hield de openingstoespraak en bood aan het slot van zijn rede aan dhr. Wim Hofacker, directeur van Antoniushove een wandbord aan met de complete tekst van het lied ‘Antoon met d’n bok’.

Dat bord zou een plaats krijgen in het tehuis.

De onthulling werd verricht door dhr. B. Meekes (adminstrateur van het tehuis) samen met burge-meester Van Rijckevorsel, die ook deel had uitgemaakt van het comité.

Om de versie te achterhalen, die destijds aan de heer Hofacker op een wandbord was overhandigd, ben ik eerst gaan zoeken aan de wanden van Antoniushove. Helaas trof ik daar het gezochte niet aan. Navraag bij dhr. Hofacker leerde dat het wandbord in de loop der tijd was zoekgeraakt. Gelukkig had hij nog wel de geschreven tekst. Zie elders in dit artikel, waar ook de partituur van het lied, met een stukje tekst in het Twents, is afgedrukt.

Voor veel ouderen onder ons zal het lied ‘Antoon met d’n bok’ weinig geheimen bevatten. De jeugd, die er nog nooit van gehoord heeft, zal echter de hulp moeten inroepen van de computer. Die zal dan op het scherm hier en daar van elkaar afwijkende teksten van het lied ontdekken. In Lichtenvoorde bijvoorbeeld “pakte moder ’n pannekooksmes” als sabel, in Groningen pakte moeder daarvoor een “bezemstok”, in Twente een “bonenstok”. De Lichtenvoordse “worstepin”, ter vervanging van sporen,

Antoon op d’n bok in het plantsoen bij zorgcentrum Antoniushove

is in Groningen vervangen door een “bossie takken aan de hakken”. Antoon maakte hier ter plaatse gebruik van “kousenband” als leidsel voor het paard, in Twente van “boksenband.”. Voor de rest komen alle teksten, op dialectverschillen na, met elkaar overeen.

De oorsprong van het lied is volgens de gegevens van het Meertens Instituut in den Haag te vinden in Duitsland. Daar werd rond 1700 door het volk gezongen: “Mein Bruder Melcher der wollte Reiter (Reuther) werden/so hat er kein Hut nicht/ so kunnt er keiner werden.....”. In 1894 werd dit populaire volksliedje opgenomen in het Duitse liedboek ‘Deutsche Liederhorst’, een uitgave van Böhme in Wiesbaden. Het was dus toen al bijna tweehonderd jaar een niet uit te roeien liedje in Duitsland.

Omstreeks 1900 is het vanuit Duitsland overgewaaid naar onze grensprovincies. Daar werd het, voorzien van een Hollandse tekst en met begeleiding van een rondreizende muzikant, op de aldaar gebruikelijke boerenbruiloften door de gasten uit volle borst meegezongen. Dat was een hilarisch gebeuren, daar bij elk volgend couplet regels uit alle voorgaande coupletten moesten worden herhaald (het zogenaamde stapelvers). Vooral als de “drank in de man” was bleef het geheugen te ver achter om op de juiste tijd de juiste tekst te kunnen declameren.

Hoewel ‘Antoon met d’n bok’ zoals gezegd alleen maar in de provincies grenzend aan Duitsland een grote hit was, is het toch opgenomen in de Nederlandse Liederbank van het Meertens Instituut.

Momenteel wordt op (boeren)bruiloften uitsluitend nog moderne muziek gespeeld en het genoemde lied is inmiddels een curiositeit. Sporadisch duikt het nog wel eens op bij een voordracht voor een bruidspaar en het wordt dan, zelfs door de jeugd, als zeer leuk ervaren.

De band Boh Foj Toch heeft er onlangs een ‘cajun’-versie van gemaakt. Daarbij wordt de originele tekst ondergeschikt gemaakt aan een snelle ritmische deun, die totaal niets meer met het originele wijsje van doen heeft. Jammer. Het is daarom maar goed dat er in Lichtenvoorde een standbeeld staat dat het oorspronkelijke traditionele stapelvers in herinnering brengt.

Toch wel iets aparts, dit standbeeld. Een beeld dat niet gebaseerd is op een beroemd persoon, een legende of een sprookje, maar op een vroeger populair lied in het oosten van ons land.

Dat de koperdieven het met rust mogen laten.

"ANTOON MET D'N BOK"

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin peerd
toen kon 't ook neet leren
toen kocht zien moder 'm nen ziegenbok
zetten Antoon d'r bōven op
ziegenbok Antoon d'r op
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin zadel
toen kon 't ook neet leren
nam zien moder een boeskoolblad
drukten d'n jongen onder 't gat
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin leidse
toen kon 't ook neet leren
toen pakte zien moder ne kousenband
stopten d'n jongen in de hand
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin sporen
toen kon 't ook neet leren
toen pakte zien moder ne worstepin
drukten d'n jongen van achteren d'r in
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
worstenpin van achteren d'r in
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin helm
toen kon 't ook neet leren
toen nam zien moder ne pissepot
zetten d'n jongen op den kop
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
worstenpin d'r achter in
pissepot op de kop
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin boord
toen kon 't ook neet leren
nam zien moder ne suukertoete
drukten d'n jongen onder d'n snoete
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
worstenpin d'r achter in
pissepot op de kop
suukertoete onder d'n snoete
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin snorre
toen kon 't ook neet leren
plukten zien moder 'n tusken grus
drukten d'n jongen onder d'n nus
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
worstenpin d'r achter in
pissepot op de kop
suukertoete onder d'n snoete
tusken grus onder d'n nus
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

Antoon met d'n bok, den wol es rijen leren
toen had e nog gin sabel,
toen kon 't ook neet leren
pakte zien moder 'n pannekoeksmes
stopten d'n jongen in d'n tes
ziegenbok Antoon d'r op
boeskoolblad onder 't gat
kousenband in de hand
worstenpin d'r achter in
pissepot op d'n kop
suukertoete onder d'n snoete
fusken grus onder d'n nus
pannekoeksmes in d'n tes
is dat dan gin sjeunen rijerij
is dat dan gin sjeunen rijerij

♩ = 144   En Antoon op de bek

1. En An- teen op de bek
 Die wel es ru- ter le- ren.
 Toen har er nog geen snor, beard,
 Toen ken er dat niet le- ren.
 toen nam zien mer een vus- ke grus;
 kof- fie- toet- 'n;
 Step- ten't An- teen on- der d'nus
 'n snoet- 'n.
 2. Vus- ke grus, on- der nus
 1. Kof- fie toet- 'n, on- der snoet- 'n.
 vuske grus; plukje gras

Bronnen: Elna dd. 7 september 1989
 Wim Hofacker, voormalig directeur van Antoniushove in Lichtenvoorde
 Het Meertens Instituut in de Haag

PS. De heer Bennie Krabbenborg uit Lichtenvoorde, die 'Antoon met d'n bok' in vroeger jaren met zijn dansorkest op feesten en partijen altijd met veel succes heeft vertolkt, heeft toegezegd, dat hij het lied voor ons digitaal zal inspelen en zingen. Wij zullen het daarna onder het hoofdje 'Audio' op onze website oudheidkundelichtenvoorde.nl zetten en ook in ons archief bewaren voor het nageslacht.

Spek en bonen. Een boedelbeschrijving

Door Theo Withag. Foto's: Theo Withag

Meegaand met de huidige trend, heb ik gesnuffeld in diverse archieven met het doel om daar de herkomst van mijn voorouders te achterhalen. Dat is gelukt. Ik weet nu dat mijn verre voorouders in 1752 getrouwd zijn en woonden op het Hof Wassink, nu te vinden op adres Winterswijkseweg 62 in Vragender. Tegelijk met die wetenschap werd de vage verwachting dat zij misschien van edele afkomst zouden kunnen zijn de bodem ingeslagen. Het enige opvallende aan mijn voorvader bleek slechts zijn voornaam te zijn, namelijk Seijne. Een naam die in Duitsland voorkwam, maar waar men in Vragender niet mee overweg kon. Hij werd daar dan ook niet aangesproken met Seijne Withagt maar met Rein Withagt, want hij was, zoals zovelen in die tijd, slechts een eerlijke en hardwerkende boer. Hij was hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit Barlo in Duitsland, net even over de grens. Hij trouwde in 1752 met Maria ten Have uit Lichtenvoorde, maar kwam in 1759 al te overlijden. Tot mijn grote verrassing vond ik in de boedelbank van het Meertens Instituut de boedelinventaris die in 1760 werd opgemaakt bij het hertrouwen van de weduwe Maria Withagt-ten Have met Tone Gastenveld uit Vragender. Aan de hand daarvan kon ik mij een beeld vormen van omstandigheden waaronder ze geleefd hebben.

2013 Boerderij Wassink; voorgevels

2013 Boerderij Wassink; achtergevel

Navolgend wil ik u daarvan graag kond doen.

Op 18-11-1752 trouwde Seijn te Withagt met Maria ten Have. In de doopboeken kwam ik de navolgende nakomelingen van dit echtpaar tegen:

25-11-1753. *Gertrudis Wassink, Ouders: Sein te Withagt op Wassink-Maria ten Have.
Peter en meter: Gart Withagt-Josine ten Have.*

25-12-1755. *Johanna Wassink. Ouders: Sein te Withagt op Wassink-Maria ten Have.
Peter en meter: Jan Hendrik ten Have-Mette Withagt.
Zij was er een van een tweeling. Johanna overleed op 31-01-1756.
Haar tweelingzus was al vlak na de geboorte op 26-12-1755 overleden.*

20-06-1757. *Christina te Withagt. Ouders; Sein te Withagt-Maria ten Have.
Peter en meter: Tonnis Pondes-Aaltjen Withagt.
Zij kwam reeds na enkele maanden te overlijden, op 20-11-1757.*

08-01-1759. *Johannes Withagt. Ouders: Seijn te Withagt-Maria ten Have.
Peter en meter: Harmen Withagt-Griet Pondes.
Deze Johannes Withagt is mijn verre voorvader.*

NB. Voor wat betreft de steeds wisselende schrijfwijze van de namen in het doopboek zij vermeld, dat het bijhouden van doopboeken, trouwboeken en overlijdensregisters behoorde tot de taak van de koster. Die schreef trouw op wat hem werd gedictieerd. De onlogica om een deel van je kinderen Wassink te noemen en een ander deel te Withagt ontging hem waarschijnlijk totaal. Hij schreef slechts. De verhaspelde namen zijn dus geen typefouten.

In 1811 werd echter in Nederland het register van de burgerlijke stand ingevoerd. Men moest nu opgeven onder welke vaste achternaam men voortaan door het leven wilde. Hiertegen bestond veel weerstand. Men wilde niet geregistreerd worden, onder andere in verband met de oproep voor de dienstplicht. Een Koninklijk Besluit in 1825 van Willem I was nodig om de laatste weigeraars over de streep te trekken.

De nakomelingen van voornoemde Johannes Withagt, allen inmiddels wonende te Beltrum, gingen via de naam Wassink/Withagt op Aarink vanaf 1825 deels over op de naam Wassink, deels op de naam Arink en deels op de naam Withag. Nogal eigengereid.

We gaan maar weer terug naar de stamboom.

Als reeds vermeld komt Seijn te Withagt op 19-12-1759 te overlijden. De weduwe Maria ten Have hertrouwt op 21-06-1760 met een zekere Tone Gastenveld uit Vragender. Daaraan voorafgaand werd op 26-04-1760 de boedelinventaris, toebehorende aan de weduwe Marie ten Have, opgemaakt.

De inboedelbeschrijving

Zoals al vermeld vond ik de beschrijving van de inboedel terug in de boedelbank van het Meertens instituut. Dat heeft de originele beschrijving, zoals ik die mocht inzien in het Erfgoedcentrum Achterhoek in Doetinchem, ingedeeld in code, rubriek, vertrek, aantal, voorwerp, bijzonderheden, waarde, plaats, beroep.

De rubriekcodes betekenen het volgende:

01 zitmeubilair; stoelen, banken, voetenbanken, 02 tafels en lessenaars, 03 opbergmeubelen; kasten kisten en koffers, 04 bed, ledikant (geen beddengoed), 08 vaatwerk: potten, pannen, borden, kopjes, emmers, tonnen, 09 keuken-, schoonmaak- en naaigerei, 10 bestek, 11 verwarming en verlichting, 15 mannenkleding, 20 gereedschap (ook boerengereedschap), 22 vee en gewas, 22.1 voorraad (voedsel, winkel, brandstoffen), 23 contant geld, obligaties, 25 schulden, 26 vorderingen.

Onder categorie bijzonderheden worden de hoofdgroepen vermeld zoals die door de notaris in de

originele beschrijving zijn vermeld, zoals daar zijn: ijzerwerk, houtwerk, aardewerk, bed en bult enz. Bed en bult betekent: beddengoed en strozak (*matras*). Deze boedel werd opgemaakt onder toezien oog van de voogden en ooms van de twee minderjarige kinderen Gertrudis Wassink en Johannes Withagt. Deze voogden waren resp. Jan Hendrik ten Have en Teunis ten Have op Pondus. Weduwe Maria ondertekende met een omcirkeld kruisje.

Ik probeer nu aan de hand van deze boedel een indruk te schetsen van de dagelijkse gang van zaken bij Rein Withagt op Wassink.

Persoonsgegevens van Seijne (Rein) Withagt in de Boedelbank	
code	1760,1
datum:	26-04-1760
archieff:	121
plaats:	Lichtenvoorde
naam nalater:	Rein Withagt
datum overl.:	
echtgeno(o)t(e):	Maria ten Have
huwelijk:	
aantal kind.:	2
naam kind.:	Geertruijd, Jan Withagt
adres:	
woonplaats:	Lichtenvoorde
beroep:	boer
reden opmaak:	hertrouwen van Maria ten Have
getaxeerd:	
voogd 1	Jan Hendrik ten Have (oom van de minderjarigen)
beroep voogd 1	
voogd 2	Teunes ten Have op Pondus (oom van de minderjarigen)
beroep voogd 2	

Inboedel van Seijne (Rein) Withagt 1760

code	rubriek	aantal	voorwerp	bijzonderheden	waard	plaats	beroep
1760,1	8	2	potten	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	bijlen	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	koeke.pan	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	schoppen	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	spade	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	1	hangijzer	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	3	grepen	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	1	lamp	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	9	1	strijkijzer	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	1	haal	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	1	lang.haal	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	trek.mes	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	tuier.klommen	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	vork	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	bouw.zichten	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	plaggen.zicht	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer

1760,1	20	1	haar met de hamer	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	turf.spaa	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	1	roetoort	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	zaag	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	kuipers.dissel	ijzerwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	10	8	lepels	tin	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	1	7	stoelen	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	2	1	tafel	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	3	1	etens.kast	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	3	2	kisten	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	2	stro.korven	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	ton	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	haspel	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	4	melk.vaten	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	kuip	groot, houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	water.emmer	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	2	melk.tonnen	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	karn	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	bak.trog	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	2	koe.zompen	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	varkens.zomp	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	water.kuip	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	spint.vat	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	spinnewielen	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
760,1	20	2	vlegels	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	9	1	vlees.gaffel	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	schraag	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	2	harken	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	kruiwagen	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	wan	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	bonen.ton	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	9	1	hak.bord	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	braak	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	zout.vat	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	9	1	meel.zeef	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	boter.doos	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	hilden.leer	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	snij.trog	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	11	2	stoven	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	20	1	boor	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	4	1	wieg	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	2	melk.lopen 'leupens'	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	lopen 'leupen'	klein, houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	10	2	lepels	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	stok.vat	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	6	borden	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	4	schotels	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	6	koppen	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	boter.pot	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	4	kruiken	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	10	melk.potten	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	beker	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer

1760,1	22	2	koe.beesten		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	2	starken		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	stok.vat	houtwerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	6	borden	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	4	schotels	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	6	koppen	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	boter.pot	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	4	kruiken	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	10	melk.potten	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	8	1	beker	aardewerk	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	2	koe.beesten		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	2	starken		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	1	kalf		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	3	hoenderen		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	1	kat		0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	4	2	bedden	1 paar, met zijn toebehooren, bedden en bult	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	18	3	lakens	bedden en bult	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	18	4	kussen.slopen	2 paar, bedden en bult	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	18	7	hand.doeken	bedden en bult	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	18	4	zaad.zakken	bedden en bult	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	rogge	ongeveer 3 molder	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	hooi	ongeveer 1 kar	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	rogge.stro	ongeveer 2 vieme	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	boekweit	ongeveer 2 molder	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	haver	2 1/2 schepel	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	mest	1 kar	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	turf	ongeveer 2 voer	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	spek	van een varken 'pog'	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	spek	een zijde	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	vlees, gerookt	11 stukken	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22.1	0	ongel	4 pond	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	0	rogge	ongeveer 4 molder zaad, op het land	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	22	0	boekweit	ongeveer 3 schepel zaad, op het land	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	25	0	schuld	aan Ambrosius Tongerlo	9,25	Lichtenvoorde	boer
1760,1	25	0	schuld	aan Berent Raben	0,35	Lichtenvoorde	boer
1760,1	25	0	schuld	aan hoofdgeld	1,45	Lichtenvoorde	boer
1760,1	25	0	schuld	aan landimpost, aan Willink	3	Lichtenvoorde	boer
1760,1	26	0	vordering	van Teunis Pons	4,2	Lichtenvoorde	boer
1760,1	26	0	vordering	van Jan Hendrik ten Have	1,05	Lichtenvoorde	boer
1760,1	23	1	vordering	obligatie, ten laste van Jan Gebbink	100	Lichtenvoorde	boer
1760,1	26	0	vordering	aan interest, ten laste van Jan Gebbink	3	Lichtenvoorde	boer
1760,1	23	0	contant geld	'liggend geld'	11	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	rok	bruin, lakens, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer

1760,1	15	1	kamizool	bruin, lakens, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	2	rokken	pijen, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	rok	sargien, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	2	kamizolen	sargien, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	kamizool	lakens, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	broek	leer, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	2	hoeden	van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	kamizool (+broek)	wit, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	14	hemden	van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	7	dassen	wit, lang, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer
1760,1	15	1	broek	wit, van de overledene	0	Lichtenvoorde	boer

Onderkomen

Rein Withagt woonde met zijn gezin in bij de familie Arnt Wassink op het Hof Wassink, welke Hof sinds 1614 in het bezit was van Jonkheer van Broeckhuysen en Hendrik ten Bussche. Sinds 1750 woonde Arnt Wassink als beheerder op deze Hof.

Op de inventarislijst van Rein Withagt staat dan ook geen onroerend goed vermeld.

Nachtrust

Er waren twee bedden, voorzien van strozakken (zaadzakken) als matras en verdere toebehoren, zoals lakens en kussenslopen. Hierin sliepen de twee kinderen, die de wél aanwezige wieg inmiddels ontgroeid waren. De ouders zullen, zoals toen gebruikelijk, half zittend in de bedstee hebben geslapen.

Wassen in de morgen

Je uitgebreid wassen was er, zonder stromend water en zeep, niet bij. Je had slechts de beschikking over een houten emmer met koud water uit de put. Om je af te drogen waren er 7 handdoeken aanwezig.

Ontbijt

Direct na het opstaan zal het open vuur in het woonvertrek zijn aangestoken. Als brandstof diende hoofdzakelijk turf, zelf met de vermelde turfspade gestoken in het nabijgelegen Vragenderveen. In de boedel was nog 2 voer (volle kruiwagens) turf aanwezig.

Boven dat vuur hing, aan een ijzeren haal, een hangijzer aan kettingen. Afhankelijk van de hoogte van het oploaiende vuur kon via de haal de hoogte van het hangijzer (de kookplaat) boven het vuur worden gewijzigd, zodat de vlam niet in de pan sloeg. Op het hete hangijzer werd een koekepan geplaatst, waarin pannenkoeken van boekweitmeel met spek werden gebakken. Gegeten werd aan een houten tafel. Er waren 7 houten stoelen aanwezig.

Wat bij de pannenkoeken gedronken werd is niet helemaal duidelijk. Daar grondwater in die tijd veel ziektekiemen bevatte werd er hoofdzakelijk bier gedronken. Misschien was de put in Vragender wel van goede kwaliteit. Echter, met het oog op het aantal sterfgevallen binnen 7 jaar, namelijk 4, kan daar met reden aan getwijfeld worden. Zeker is dat er nog geen dure koffie, die rond 1750 wel in opkomst was, bij Withagt werd gedronken. Een koffiemolen, waterketel en 'koffiesmodde' zijn in de boedel niet beschreven. Thee zal er zeker niet geweest zijn, want thee was toen met geen goud te betalen. Hoogstwaarschijnlijk werd er bij de pannenkoek ook melk of karnemelk gedronken. Er

waren 10 aardewerken melkpotten. Ook melk bevatte toentertijd echter, o.a. wegens slechte houdbaarheid en conservering, veel ziektekiemen. Eerst omstreeks 1857 werd ontdekt (door Louis Pasteur), dat de ziekteverwekkers in melk door middel van koken (pasteuriseren) gedood konden worden.

Een ijzeren haal met ketel boven open vuur

In het midden hangijzer en koekenpan

Koeien melken

Het eerste karwei van de dag voor de boer was het melken van de twee koeien. De melkgift per koe zal in die tijd, wegens karig voer, niet meer hebben bedragen dan 5 liter per dag. De koe gaf ongeveer 9 maanden melk, in afnemende hoeveelheden en kwam daarna 'droog' te staan tot na de geboorte van het volgende kalf. Gemolken werd in houten melkammers, die onder de naam 'leupens' (3 stuks) in de boedel beschreven staan. De melk werd opgeslagen in twee houten melktonnen.

Verder moesten de twee starcken (vaarzen) en het kalf met hooi gevoerd worden. Met de hildeleer (1 stuks) klom men op de hilde boven de potstal om vandaar het hooi (nog 1 kar in voorraad) op de deel te gooien. Dat werd daarna opgediend in twee houten voerzompen, want het vee stond in een potstal. De heideplaggen daarin, doordrengd met gier en mest, werden eerst na maanden geheel vervangen. Op 26 april was van deze mest 1 kar voorradig om uitgestrooid te worden over het bouwland. Water kon het vee drinken uit de houten waterkuip. In de zomer ging het vee overdag naar buiten waar het aan een ijzeren tuierklomp kon worden vastgezet of gehoed moest worden. Een varken was op 26 april 1760 niet aanwezig, nog wel een varkenszomp (trog).

Houten waterkuip (links)

Voorgrond: melkton en karn

De middagpot, spek en bonen

Tegen een uur of twaalf was het tijd voor de middagpot. In de inventarislijst staat geen klok vermeld. Maria ten Have zal wel de klok in het vertrek van hoofdbewoner Wassink in de gaten gehouden hebben. Afgaan op het aantal slagen van een kerkklok was nauwelijks mogelijk, want in Vragender stond toentertijd nog geen kerk en de klokken van Lichtenvoorde en Groenlo waren in Vragender slecht te horen.

Het hoofdgerecht voor de middagpot was toentertijd spek met bonen. Hoewel reeds in 1536 aardappelen in Europa waren ingevoerd, wilden de boeren ze niet telen en ook niet eten. Ze zouden giftig zijn. Pas in 1727 werden ze in Friesland voor het eerst als voedsel erkend. In Vragender waren ze in 1760 nog niet doorgedrongen want een voorraad aardappelen staat niet in de lijst vermeld. Wel wordt er een bonenkist genoemd. Er staat echter niet bij hoeveel bonen er in dat voorjaar nog in zaten. Twee zijden spek waren wel voorhanden. Misschien ook wel groenten, zoals kool, wortelen en bietjes. Die kon je in de winter bewaren. Ook at men winterharde veldsla. Verder beschikte Maria over haver en boekweit om er havermoutpap of boekweitpap van te koken. Twee ijzeren kookpotten waren daarvoor voorhanden en konden aan de haal boven het vuur verwarmd worden.

De broodmaaltijd, vespertied

Om vijf uur, de tijd waarop de paters in de kloosters de vespers zongen, werd er brood gegeten. Dat bestond uit zelfgebakken roggebrood. De daarvoor benodigde houten baktrog wordt in de lijst genoemd. Van boekweitmeel kon men geen brood bakken, alleen pannenkoeken. Het brood werd besmeerd met zelf gekarde boter of ongel (gesmolten vet van slachtdieren, beter bekend als smolt). Bij het brood kon gekozen worden uit gerookt vlees, waarvan volgens de lijst nog 11 stukken voorradig waren, of een ei van de 3 hoenders.

Het spek en het gerookte vlees hing aan stokken aan de zoldering (wieme). Daarvoor hadden ze een vleesgaffel ter beschikking. Het spek en het vlees werden na de slacht eerst enkele maanden in de pekelduik gelegd en daarna te drogen gehangen, waarna het bijna onbepaald houdbaar bleef. Voor de conservering van voedsel werd overigens veel gebruik gemaakt van zout. Er was een zoutvat aanwezig. De kost was dus meestal nogal 'kreggel'.

Avondmaaltijd

Bij het donker worden werd de olielamp (van ijzer), bevattende raapolie en een uithangend pitje, aangestoken. Samen met het licht van het open vuur was dat voldoende om te kunnen zien. Voor het naar bed gaan was er nog een bord pap.

Boekweit

Boekweit, gepeld

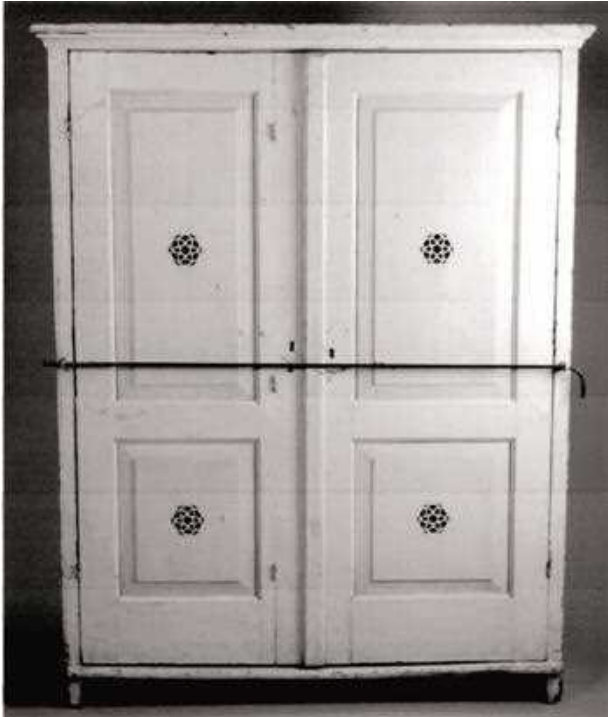
Olielamp (koper)

Bergmeubelen, serviesgoed en meubilair

Het serviesgoed werd opgeborgen in de etenskast. Daarin waren, naast brood, te vinden: 8 tinnen lepels, 1 boterdoos, 2 houten lepels, 6 borden van aardewerk, 4 schotels, 6 koppen, 1 boterpot 10 melkpotten en 1 beker, alles eveneens van aardewerk. Opvallend is dat in de lijst geen messen en vorken vermeld staan. Messen zijn meestal zoek. Zo ook daar. Eén mes zal er zeker geweest zijn, want "elke goede boer hef 'n knipmes en 'n stuk touw in zijne boksentasse."

Naast de etenskast stond er in het woonvertrek een tafel met 7 houten stoelen. Verder waren er 4 kruiken, waarin spijsolie opgeslagen kon worden.

De kleding werd opgeborgen in twee houten kisten. In de inventarislijst staat alle kleding van Rein Withagt beschreven. Wat er precies onder een kamizool of een rok verstaan moet worden heb ik niet kunnen achterhalen. Deze kledingstukken waren in ieder geval gemaakt van laken (*fijn geweven wollen stof*), pij (*ruw wollen stof als gebruikt voor monnikspijen*) of sargien (*serge, in keperverbinding geweven stof*). Vermeldenswaard is de leren broek, die in Duitsland veel gedragen werd maar in Vragender niet gebruikelijk was. Verder staan er twee hoeden vermeld (hoge zijden?) en geen petten. De 7 witte dassen zullen wel gedragen zijn in de bedstee.

Etenskast

Melkpot ,ca. 0,7ltr

Kledingkisten

Werkzaamheden van Withagt

Zoals reeds vermeld was het melken en voeren van de koeien een belangrijke taak. Verder moest het bouwland bewerkt worden. Op de dag van de inventarisopname, 16 april 1760, had Withagt een stuk land van 4 molder zaad (2 hectare) waarop rogge ingezaaid, en 3 schepelzaad land (0,33 hectare) waarop boekweit ingezaaid was, in gebruik.

Ter bewerking van het bouwland had hij volgens de lijst de beschikking over 2 schoppen, 1 spade, 3 grepen, 2 harken, 1 hooivork en 2 bouwzichten voor het maaien van de oogst, compleet met haar en haarhamer om de zichten te scherpen. Een ploeg om het land te ploegen behoorde niet tot zijn inventaris. Die zal hij waarschijnlijk geleend hebben van zijn buurman Wassink. Als trekdier zal een van zijn koeien hebben gediend.

Voor zijn overlijden in 1759 heeft hij in augustus nog de rogge gemaaid met de bouwzichten en vlak daarna de boekweit. De boekweit werd op het land op een zeil gedorst om te voorkomen dat er tijdens het transport teveel van het loszittende zaad verloren zou gaan. Boekweit gedijt goed op schrale grond, heeft een groeiperiode van maar drie maanden en geeft een hoge opbrengst. Het heeft warm en droog weer nodig. De plant levert ook veel honing. Rein Withagt hield dan ook bijen. In de lijst staan 2 strokorven vermeld. De honing die de bijen leverden was een welkome aanvulling op het karige voedselpakket. Rietsuiker was onbetaalbaar en de methode van het winnen van goedkope suiker uit bieten werd nog niet op grote schaal toegepast.

Boekweit na het dorsen, ongepeld

Bijenkorven van stro

De rogge werd wel binnengehaald en op de deel gedorst met de vlegel. Met de aanwezige wan werden de ongerechtigheden uit de korrels verwijderd. Zowel de rogge als de boekweit werd daarna in zakken opgeslagen. De kat, die apart vermeld staat omdat hij op de boerderij een belangrijke taak had, zorgde ervoor dat muizen en ratten op een afstand bleven.

Van de oogst van het voorgaande jaar 1759 was op 16 april 1760 nog in voorraad: 3 molder rogge (240 liter), 2 molder boekweit (160 liter) en 2,5 schepel haver (50 liter). De hoeveelheden konden worden afgemeten met het aanwezige houten spintvat (inhoud 5 liter).

Aan roggestro in de hilde resteerde 2 vieme (ca. 200 garven). Het stro van de boekweit en de rogge werd toegepast als strooisel in de potstal. Roggestro werd ook gebruikt als vulling voor de uit strozakken bestaande matrassen. Voordat het stro in de potstal werd gestrooid werd het, naar behoefte, afgekort in de voorhanden zijnde snijzomp (*sniezomp*). Als strooisel voor de stal diende ook heide, die Rein Withagt in het Vragenderveen maaide met de plaggenzicht.

Hij hield zich ook bezig met het maken van houten kuipen. Hij had daarvoor, naast een kuipersdissel, de beschikking over een trekmes, 1 boor, een zaag en een houten schraag.

Snijzompen

Houten vlegel

Kuipersdissel

Verder moest hij zo nu en dan per kruiwagen met een zak rogge of boekweit naar de molen aan de Molendijk in Lichtenvoorde om het daar te laten malen. Teveel in één keer laten malen was niet verstandig, omdat het meel na verloop van tijd kon gaan schimmelen. Het boekweitzaad werd door de molenaar eerst grof voorgemalen om het zaad te pellen. Daarna werd het mengsel gezeefd om de basten te verwijderen. Eerst dan werd de schone boekweit fijn gemalen tot boekweitmeel. Het boekweitmeel werd, eenmaal weer thuis, nogmaals met de houten meelzeef ontdaan van kleine bastnippers. Haver werd naar behoefte door de huisvrouw met de hand gepeld, te weken gelegd en daarna geplet tot havermout.

Werkzaamheden van de boerin

Een boerin moest in vroeger tijd handig zijn met naald en draad en vooral goed kunnen koken. Voor Maria was daarmee de kous nog niet af. Bijna elke dag moest er melk gekarnd worden. Veel boter zal dat, bij een geschat vetpercentage van de melk van 2,5% , niet hebben opgebracht. Bij bijvoorbeeld 10 liter melk niet meer dan een half pond. De karnemelk die achterbleef zal waarschijnlijk voor een groot deel opgedronken zijn of gebruikt voor karnemelkseppap.

Vlas spinnen behoorde ook tot haar taak. Het vlas, dat ze op een klein stukje grond verbouwd zal hebben, moest zij maaien, repelen om het zaad (leverde lijnolie op) te verwijderen, roosteren om het te drogen, daarna braken met een braak om de bast van de stengels te breken en daarna over de hekel halen om de bast te verwijderen en de vezels vrij te maken.

Zij had 2 spinnewielen tot haar beschikking om er garen mee te spinnen en een houten haspel om de volle spoelen af te wikkelen op strengen.

Een, oh ja, er waren ook nog kinderen te verzorgen en de was moest gedaan en gestreken. Een strijkijzer staat in de lijst vermeld. Hoe dat strijkijzer eruitzag staat niet vermeld. Het kan een massief ijzertje geweest zijn, dat op een heet hangijzer verwarmd werd, of een hol strijkijzer waarin een ijzeren, in het open vuur verhitte bout kon worden gestopt.

Repel (voor) en hekel (achter)

Een braak

Spinnewiel met haspel

Goed geboerd

Rein Withagt was niet armlastig. Weliswaar had hij nog een schuld van 9,25 uitstaan bij Ambrosius Tongerlo en moest hij aan Berent Raben nog 0,35 betalen, maar daar stonden vorderingen tegenover. Alle hier vermelde bedragen zijn in guldens. Teunis Ponds was hem 4,20 schuldig, Jan Hendrik ten Have 1,05 en over de lening van 100,00 aan Jan Gebbink had hij de rente van 3.00 (3%) nog tegoed. Verder had hij 11,00 ‘in de knippe’.

Ook is er sprake van 1,45 die hij nog aan hoofdgeld moet betalen. Dat hoofdgeld of capitatie was een overblijfsel uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het was een destijds door de protestantse Staatsen ingestelde belasting die gold voor iedereen boven de 16 jaar. De oorlog van de Staatsen tegen de katholieke Spanjaarden in de Nederlanden, hoofdzakelijk gevoerd met een leger huurlingen van allerlei pluimage, kostte namelijk handen vol geld.

In de rustige tijd na deze oorlog bleef deze belasting gewoon van kracht.

Daarnaast moest ook grondbelasting (‘landimpost’) betaald worden. De 3,00 moest nog geïnd worden door Willink.

Hoe verging het weduwe Maria Withagt–ten Have?

Zoals reeds vermeld trouwde ze op 21-06-1760 met Tone Gastenveld uit Vragender. Het echtpaar bleef wonen op Hof Wassink waar Arnt Wassink de beheerder was. Ze kregen 3 kinderen.

Omstreeks 1767 nam Tone Gastenveld het beheer over de Hof over van Arnt. Hij kreeg vlak daarna met veel pech te kampen. In 1768 brak in en om Lichtenvoorde namelijk een besmettelijke veeziekte uit. De gevolgen daarvan staan hieronder vermeld.

LICHTENVOORDE Veesterfte in 1768

Lijste van de beesten soo in den jare 1768 aan de siekte onder 't runtvee binnen de Stad en Heerlijkheid Lightenvoorde sijn gestorven en gebetert, ingevolge verklaringe door de eijgenaren derselve bij handtastinge in iedes plaatse in judicio gedaan.

Binnen de Stad Lightenvoorde.

Cornelis Doppen	- een koe gestorven (seer nodig)
Harmen Sironden	- een koe gestorven en een gebetert
Barteld Huinink	- een koe gebetert en een gestorven
Berent Keusink	- twee koejen en een kalf gestorven
Coenraad Breukelder	- drie koejen gestorven
Jan te Veluwe	- een koe gestorven
Jan Berent Harmsen	- twee koejen en een kalf gestorven
Derk Oonink	- een koe gestorven
Willem Dieperink	- een koe gestorven
Teube ten Have	- een koe gestorven (seer nodig)
Harmen Heusels	- een koe gestorven
Jan Berent Westerman	- drie koejen gestorven
Tone Hulshof	- drie koejen en een sterke gestorven
Jan ten Brundel	- een koe gestorven
Jacob Holleweg	- een koe gestorven (seer nodig)

In de boerschap Vrageren.

Berent Raben op Bosscher	- een koe gestorven
Jan Naberink	- twee koejen gestorven
Teunis Garstenveld op Wassink	- drie koejen en twee kalvers gestorven
Geert Abbink	- twee koejen en een osse gestorven
Berent Bennink	- twee koejen gestorven
Jan Hendrik Schilderink	- vijf koejen, drie starken en drie kalvers gestorven
Jan Hendrik Wassink	- twee koejen en een sterke gestorven
Hendrik Harmelink	- vier koejen en seven starken gestorven
Berent Meekes op Bosscher	- drie koejen en drie starken gestorven
Teunis Gierkinck	- drie koejen en vier starken gestorven

In de boerschap Zieuwent.

Harmen Wigers	- een koe gestorven
Derk Spexgoor	- vijf koejen, een dragende sterke en twee eenwinters gestorven en een kalf gebetert.
Jan Spexgoor	- twee koejen gestorven
Hendrik te Dorsthorst	- een veerse gestorven
Derk te Dorsthorst	- twee koejen gestorven
Harmen te Rolder	- vijf koejen en ses starken gestorven
Jan Eekelder	- twee starken gestorven
Jan Groot Holkenborg	- ses starken gestorven
Willem te Wopereijze op 't Spijker	- een sterke gestorven
Jan Krabbenborg op Tilder	- een sterke gestorven
Jan te Rietbarg	- drie koejen en vijf starken gestorven
Jan te Rietbarg in het Nieuwe huys	- ses koejen en vijf starken gestorven
Berent Hulshof op Manschot	- vier starken en een kalf gestorven
Berent Storckhorst	- twee starken gestorven
Jan te Winkel	- drie koejen en een sterke gestorven
Willemina Kamer op de Wopereijze	- twee koejen gestorven
Jan Sprenkeler	- twee koejen en twee starken
Jan Manschot op Manschot	- vier starken gestorven
Keune Vos	- een koe gestorven
Teunis op de Kleine Veluwe	- een koe gestorven (seer nodig)

Helaas kan ik dit verhaal dus niet afsluiten met een voorspoedig einde, maar het op een rijtje zetten van een stukje boerenleven in Vragender verschaft mij veel voldoening. Een minpuntje wil ik daarbij echter nog wel vermelden: ik heb niet kunnen achterhalen wat een roetoort is (pagina 1 van de inboedel). Wie het weet mag het zeggen.

Mochten er lezers zijn die ook op bovenbeschreven wijze iets meer willen weten over het leven van hun familie in vroeger tijden, dan verwijs ik ze hierbij naar de website <http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank>. Misschien staat ook boedel van die families daar beschreven.

Veel succes.

Bronnen:

- Henny Bennink: Vragender van verleden naar heden*
- Meertens Instituut*
- Genealogie in de Achterhoek*
- Erfgoedcentrum Achterhoek in Doetinchem*
- foto's van voorwerpen, genomen in museum Erve Kots Lievelede*
- VOL-archief Doop-Trouw- en Begravenisregisters*

Ontwikkelingen in de gemeente Lichtenvoorde vanaf de intrede van de Gemeentewet van 1851

door Frans Bonnes en Arnold Pluimers

Voorafgaand aan deze artikelenserie, die zijn oorsprong vindt in de gemeenteverslagen die vanaf de intrede van de gemeentewet verplicht waren, een inleiding over de periode van ruim 50 jaar die aan deze wet voorafging.

Tot ver in de achttiende eeuw waren het de gilden die veel invloed hadden op het bestuur van steden. Het waren organisaties van beroepsgenoten die hun belangen bundelden, verdedigden en zoveel mogelijk handhaafden. De besturen van steden waren tot 1795 bijna altijd autonoom als het ging om het kiezen van bestuurders, waarbij de gilden invloedrijk waren. In die tijd behoorden dorpen vaak tot een *'heerlijkheid'*.

Tijdens de periode van de Bataafse Republiek (1795-1806) werd die autonomie teruggedraaid en werden steden en dorpen gelijkgesteld en werd de bevolking in staat gesteld haar eigen bestuur te kiezen. In de daarop volgende periode van *Het Koninkrijk Holland* (1806–1810), onder Lodewijk Napoleon, werd het Franse Bestuursmodel verder ingevoerd.

In 1810 werd Lodewijk Napoleon door zijn broer, Napoleon Bonaparte, uit de macht ontzet en werd het koninkrijk ingelijfd bij Frankrijk. Die periode duurde tot 1813 en daarna ontstond *Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*. In die laatste periode kwam ook de 'Burgerlijke Stand' (1811) tot effectieve invoering. Napoleon kreeg zo inzicht in de bevolkingsopbouw en kon decreten uitvaardigen die jongemannen dwongen tot indiensttreding in de keizerlijke legers. De dienstplicht deed zijn intrede en leidde tot de oprichting van de *'Nationale Militie'*.

Het Verenigd Koninkrijk werd vanaf 1813 geleid door Koning Willem I. Hij bleef tot zijn abdicatie in 1840 aan de macht. Een macht waar hij dankbaar gebruik van maakte door onder andere het gebruik van stoom in boten (1820) en treinen (1835) te stimuleren. Dit heeft in hoge mate bijgedragen tot ontsluiting van gebieden en de ontwikkeling daarvan. Ook zijn eigen vermogen werd daarbij niet vergeten. Uiteindelijk werd de Belgische opstand in 1830 en de daarop volgende Tiendaagse veldtocht zijn Waterloo. In 1839 erkende hij zijn verlies en werd België zelfstandig. De daarvoor noodzakelijke wijziging in de toenmalige grondwet had ook een sterke inperking van de macht van de koning tot gevolg. De verantwoording voor het maken en uitvoeren van beleid kwam bij de ministers te liggen. Koning Willem I wilde dat niet accepteren en deed afstand van de troon.

Daarmee brak de periode van Willem II aan. Een periode die slechts negen jaar duurde, maar ook de periode die Thorbecke gebruikte om een nieuwe grondwet te maken die bekend staat als de Grondwet van 1848, die op 3 november werd afgekondigd. De macht van de koning werd verder gereduceerd. De grondwet was de basis voor een groot aantal nieuwe wetten, waarvan de *Gemeentewet van 1851* er één is.

De vraag wie er konden kiezen werd geregeld in het **Censuskiesrecht van 1850**, waarbij men uitging van de stelling: *'Wie geen belasting betaalt, beslist ook niet mee over de bestedingen van geld'*.

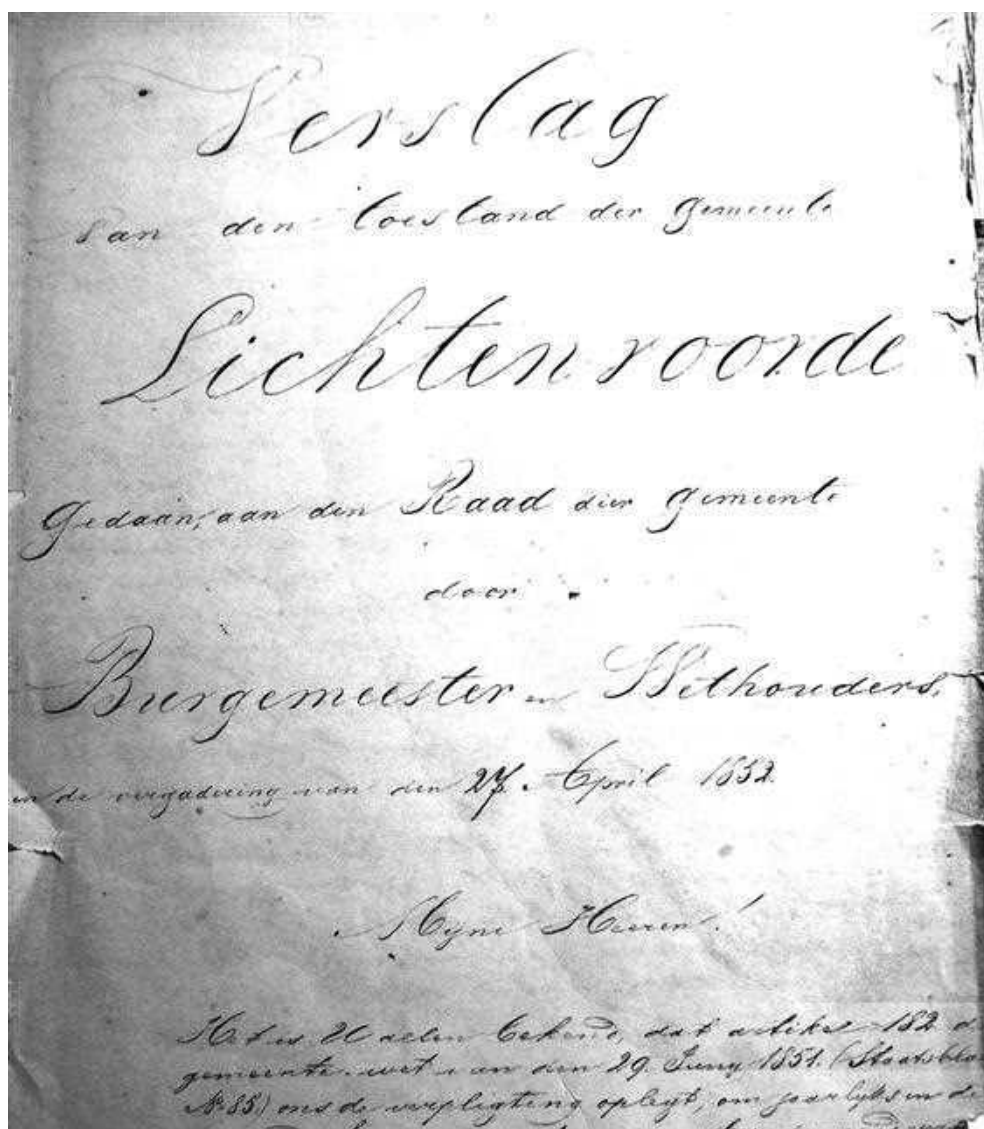
Stemgerechtigd waren mannen van 23 jaar of ouder, die een per gemeente wisselend bedrag aan belastingen betaalden, gemiddeld ongeveer 50 gulden per jaar. Die belastingen waren:

1. Grondbelasting over bebouwde en onbebouwde eigendommen.
2. Personele belasting over dienstpersoneel, paarden, deuren, vensters en stookplaatsen.
3. Patentbelasting die geheven werd over bevoegdheden een beroep of bedrijf uit te oefenen.

Tussen 1850 en 1880 was ongeveer 11 % van de Nederlandse bevolking stemgerechtigd. Hoewel niet met name genoemd gaat het in de eerste alinea's van de *'Toestand van de Gemeente Lichtenvoorde'* al over het aantal mensen met kiesrecht in de gemeente.

**Het eerste Gemeenteverslag van de gemeente Lichtenvoorde
gepresenteerd op 27 april 1852 over het jaar 1851**

De toenmalige burgemeester en tevens secretaris dhr. J.H. A. van Basten Batenburg was overleden in januari 1851 en in beide betrekkingen vervangen door dhr. A.W. Zweers, tot die tijd burgemeester te Groesbeek. Uit dien hoofde richtte hij zich in een schrijven tot de gemeenteraad van de gemeente Lichtenvoorde, gedateerd 27 april 1852.

Mijne Heren,

Het is U allen bekend dat artikel 182 der gemeentewet van den 29 Juni 1851 ,Staatsblad No.85, ons de verplichting oplegt om jaarlijks in den Maand April een uitvoerig en beredeneerd verslag van den toestand der gemeente aan U te doen in den vorm, door den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken, na Heeren Gedeputeerden der Provincie te hebben gehoord, te bepalen.

De vorm werd ons medegedeeld bij besluit van Heeren Gedeputeerde Staten dezer Provincie van den 3 Februari 1852 No. 30 met de kennisgeving, dat dezelve dient gevolgd te worden voor zoo ver de onderwerpen op deze gemeente van toepassing zijn.

Zult Gij, Mijne Heeren op sommige plaatsen wat meer verwacht hebben, op andere plaatsen zullen wij U, welligt wat uitvoerig toeschijnen.

Ons aan den voorgeschreven vorm, zoo veel mogelijk, houdende, deelen wij U in de volgende bladen mede, wat wij het meldingswaardigst oordeelden.

Het zal niet noodig zijn te herinneren dat het verslag loopt over het jaar 1851 zoodat van hetgeen in 1852 plaats had of hebben zal, niet bepaald gesproken wordt.

De schildering van den toestand der gemeente is een zeer geschikt middel om meer duidelijkheid onder Uwe aandacht te brengen de gebreken en leemten, welke zich mogelijk hier en daar bevinden.

Tot het mededelen en herstellen dier gebreken, en het mogelijk aanvullen dier leemten, werden wij met U geroepen. Onnoodig is het dus daartoe Uwe medewerking te verzoeken, Uwe bereidvaardigheid waar pligt U roept, waarborgt ons die volkomen, ook daar waar die medewerking met veel bezwarends gepaard gaat.

Met het voorschrijven van een bepaalde vorm kon men voorkomen dat er een al te grote diversiteit van verslagen verscheen waarbij het gevaar bestond dat burgemeesters al te zeer naar eigen keuze onderwerpen konden behandelen c.q. vermelden of weglaten.

Het verslag over 1851 van de Gemeente Lichtenvoorde vermeldt 15 hoofdstukken t.w.

Hoofdstuk I	Bevolking
Hoofdstuk II	Verkiezingen en Gemeentebestuur
Hoofdstuk III	Verschillende onderwerpen betrekkelijk het beheer deze Gemeente
Hoofdstuk IV	Geldmiddelen
Hoofdstuk V	Gemeente eigendommen werken en inrichtingen
Hoofdstuk VI	Medische politie
Hoofdstuk VII	Nationale Militie en Schutterij
Hoofdstuk VIII	Kerkelijke Zaken
Hoofdstuk IX	Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
Hoofdstuk X	Armenwezen
Hoofdstuk XI	Gemeente Politie
Hoofdstuk XII	Landbouw en Veeteelt
Hoofdstuk XIII	Verveening, Jagt en Visscherij
Hoofdstuk XIV	Ambacht en Fabrieksnijverheid
Hoofdstuk XV	Handel- en Scheepvaart

Het lezen van het verslag van burgemeester Zweers is een fascinerende bezigheid. Om u enigszins een indruk te geven van aard en inhoud van het verslag en de vragen die deze inhoud bij ons oproepen, hierbij een afdruk van hetgeen in Hoofdstuk I Bevolking wordt vermeld.

Hoofdstuk I	Bevolking		
a/ Wettige.			
Deze bedroeg op den 31 December 1850			1929 mannen
			<u>1763 vrouwen</u>
	Totaal		3692
Dezelve vemeerderde in 1851			
Door geboorten	41 m.	36 vr.	77 zamen
Door vestiging in de Gemeente	<u>37 m.</u>	<u>28 vr.</u>	<u>65 zamen</u>
Zamen	78 m.	64 vr.	142
En verminderde door :			
Overlijden	30 m.	33 vr.	63 zamen
Verlaten der Gemeente	<u>60 m.</u>	<u>58 vr.</u>	<u>118 zamen</u>
Zamen	90 m.	91 vr.	181
Verschil	12 m.	27 vr.	39

Zoodat dezelve op 31 December 1851 bedroeg: 1917 mannen, 1736 vrouwen, 3653 zamen
En alzoo op den laatstgenoemden tijd verminderd was met 12 mannen, 27 vrouwen of samen 39 zielen.

b/ Feitelijke

Deze bedroeg op den 31 December 1850 1918 m. 1780 vr. 3698 totaal
 en op 31 December 1851 1904 m. 1746 vr. 3650 totaal

zoodat ook deze op laatstgenoemden tijd minder bedroegen en wel 14 m. 34 vr. 48 Totaal.

Gedurende het jaar vertrokken uit deze gemeente 21 personen naar Noord Amerika, allen volgens hunne opgave ter verbetering van fortuin of op Hoop van Zegen. Hieronder waren

	Mannelijk	Vrouwelijk	Totaal
Gehuwden	2	2	4
Ongehuwden	7	4	11
Weduwen		1	1
Kinderen	<u>4</u>	<u>1</u>	<u>5</u>
Zamen	13	8	21

Het bevolkingsregister opgemaakt volgens Z.M. besluit van den 22 December 1849 Staatsblad No.64 wordt geregeld bijgehouden.

Zoals u ziet was er toen ook sprake van krimp en uit de navolgende alinea inzake emigratie kan men afleiden dat er ook toen sprake was van minder goede economische omstandigheden.

Interessant is het om verder onderzoek te doen naar de namen van de emigranten en misschien is het mogelijk in een volgende publicatie verslag te doen van hun wedervaren in de Nieuwe Wereld.

Recapitulatie

De werkelijke ontvangst bedraagt		3839. 76 ⁵
De nog waarschijnlyke		634. 40 ⁵
<i>Samen</i>		4474. 17
De werkelijke uitgaaf	3479. 13 ⁵	
De nog waarschijnlyke	421. 71	
<i>te Zamen</i>		3900. 84 ⁵
Zoodat het dienstjaar 1851. waarschijnlyk een goed Slot zal opleveren: voorbehoudens intusschen mogelyke restanten op het ko. hies van hoofdelijken omslag.) van		573. 32 ⁵

Over het algemeen, hoe gunstig de Staat der geldmiddelen ook zyn moge, wanneer men in aanmerking neemt, dat de voorhandene effecten zyn aangekocht uit gespaarde penninge, kan men देखue, met het oog op de toekomstige behoeften der gemeente, niet gunstig noemen, daar deze, in verhouding tot gene, veelvuldig zyn.

Hoofdstuk IV

De geldmiddelen

Ontvangsten

Alvorens de jaarrekening wordt opgemaakt is er een goedkeuring nodig van Provinciale Staten. Zij autoriseren de bedragen. Men onderkent een aantal inkomstengroepen waarvan de belangrijkste worden weergegeven.

- Buitengewone ontvangsten, betreft inkomsten uit voorgaande jaren.
- Gewone plaatselijke inkomsten betreffen o.a. Opcenten op de landelijk geheven grondbelasting en personele belasting.
- Plaatselijke middelen, waaronder de Personele omslag, en opcenten over sterke drank.
- Diverse inkomsten betreffen onder andere rente op leningen aan de staat.

De personele omslag is veruit de grootste inkomensbron in 1851 en bedraagt meer dan 50 % van het totaal. Ook de opcenten op alcohol leveren een behoorlijk bedrag op en zijn goed voor > 10 % van de opbrengsten.

Hoofdstuk 1
Bevolking

a. Bettege
Dixel bedroeg op den 31. December
1850

	mannen	Vrouwen	Totaal
Dixelvermeerderde in 1851.			
door geboorten	41.	36.	77.
„ Vestiging in de gemeente	34.	29.	63.
Leamans	73.	64.	142.
En verminderde door:			
Overlijden	30.	33.	63.
Kelaten der gemeente	60.	53.	118.
	90.	91.	181.
zoodat de Dixel op 31. December	12.	24.	39.
1851. bedroeg	1917.	1736.	3653.
En alzoos op laatstgenoemden tijd verminderd was met 19. mannen 27. Vrouwen of Leamans 39. kinderen.			
<u>b. Feetselyke</u>			
Dixel bedroeg op den 31. December			
1850.	1918.	1780.	3698.
in op 31. December 1851.	1904.	1746.	3650.
zoodat o. o. o. deze op laatstgenoemden tijd minder bedroeg en met	14.	34.	48.
bedruende het jaar betrokken uit de			

Uitgaven

In de paragraaf Plaatselijk, huishoudelijk bestuur nemen we kennis van de uitgaven voor bestuur, maar verdere paragrafen geven ook inzicht over de in gemeentedienst zijnde personen en over de bezittingen van de gemeente.

Een aantal interessante gegevens: de burgemeester ontvangt een jaarwedde van fl 545,00 , het presentiegeld voor de wethouders bedraagt fl 30,00 per jaar, maar wel samen delen. De raadsleden doen het samen voor fl 50,00 per jaar. De secretaris sleept fl 275,00 binnen, terwijl de gemeenteontvanger het werk doet voor fl 163,00.

Voorts zijn er abonnementen op het Staatsblad, de Staatscourant, het Provincieblad en de Nijmeegse Courant. Een voetbode krijgt fl 17,00 per jaar. Het onderhoud van gebouwen vergt fl 100,00 en dat van bruggen en duikers nog eens fl 160,00. Dan is er nog een nachtwaker die zijn rondjes voor fl 68,00 loopt terwijl de cipier slechts fl 17,00 toucheert.

In de paragraaf Armenwezen wordt de vroedvrouw opgevoerd voor fl 50,00 per jaar. Arme, zieke doorreisende personen brengen fl 25,00 aan lasten mee..

De paragraaf Onderwijs geeft weer dat de 3 onderwijzers samen fl 410,00 kosten en dat er voor verwarming en leermiddelen nog fl 100,00 bijkomt.

Bij de Buitengewone uitgaven valt een bedrag van fl 223,00 op ten behoeve van onderhoud van bedelaars.

Onder deze noemer wordt ook de aankoop van effecten ondergebracht ten bedrage van f 862,00. Samenvattend is er een batig saldo van fl 573,325 , maar met het oog op toekomstige geldelijke behoeften wil men dit resultaat niet gunstig noemen.

Hoofdstuk VI

Medische politie

De gezondheidstoestand van de ingezetenen wordt als ‘zeer voldoende’ beschouwd. Epidemieën zijn er niet geweest en de helft van de overledenen was 60 jaar of ouder, met een uitschieter van 98 jaar. Lichtenvoorde had twee ‘Medicina Doctores’, van wie één ook de chirurgie en de verloskunst beheerste, terwijl de tweede naast arts ook verloskundige was. Het geheel werd gecomplementeerd door één vroed - en heelmeeester en voorts twee vroedvrouwen.

Ook over de gezondheidstoestand van het vee viel niets ongunstigs te vermelden.

Hoofdstuk IX

Onderwijs Kunsten en Wetenschappen

Lager onderwijs

Er zijn twee openbare scholen waar kosteloos onderwijs wordt aangeboden, één in de buurtschap Stad en één in de buurtschap Zieuwent. Het verslag kent twee peildata omtrent de hoeveelheid leerlingen: op 15 jan. 1851 zijn er 195 jongens en 137 meisjes ingeschreven in de Stad, totaal 332 leerlingen, bediend door één onderwijzer en één ondermeester !!! Dat is 1 op 166 !!! Voor Zieuwent zijn de aantallen, 121 jongens en 109 meisjes, totaal 230 leerlingen, waarvoor één onderwijzer beschikbaar is. Hopelijk hebben niet alle leerlingen op dezelfde tijd les gehad. Alle onderwijzers behoren tot de klasse 3. Op 15 juli 1851 zijn er in Stad 64 jongens en 42 meisjes, totaal 104 en in Zieuwent respectievelijk 47 jongens en 33 meisjes, totaal 80.

Blijkens ingewonnen informatie (waarschijnlijk bij de schoolleiding) was de staat van het onderwijs ‘gunstig’.

In Stad was de gemeente eigenaar van het schoollokaal, dat als ruim en luchtig werd beoordeeld. In Zieuwent was de 'Rooms Catholijke' gemeente de eigenaar, maar daar lieten ruimte en luchtigheid nogal te wensen over. Verder zijn er geen scholen in Lichtenvoorde, noch voorzieningen voor kunsten en wetenschappen.

Hoofdstuk XII

Landbouw

De toestand van de landbouw blijft nagenoeg op dezelfde hoogte. Nieuwigheden worden weinig of niet ingevoerd. De landbouwer is zeer gehecht aan het oude en bouwt daar zijn berekeningen op. Zolang niet is gebleken dat het nieuwe nuttiger of beter is, begint hij er niet aan.

Voor wat betreft de grond, meestal heide en/of zandgrond, lopen de prijzen uiteen. De ligging is van eminent belang. Op sommige plaatsen wordt fl 50,00 per bunder betaald en op andere kan dat oplopen tot fl 1000,00.

Betreffende de huur van grond wordt opgemerkt dat hier geen 'vloglanden' zijn. Het begrip 'vloglanden' hebben we niet kunnen achterhalen. De verhuur van huizen met 'eenig' land komt hier wel voor. De huur bedraagt daarvoor f 10,00 tot f 50,00 met 'de derde koren'. Het houtgewas is voor de huurder, met uitzondering van, hardhout en eiken akkermaalshout. Dit laatste hout werd geklopt waarna de schil werd verwijderd en gedroogd om als 'run', een bewerkingsstof voor de leerlooierij, te dienen.

Maatschappijen ter bevordering van de landbouw zijn hier niet (elders wel) en evenmin tentoonstellingen.

Invoer van nieuwe gewassen, werktuigen of veerassen, toepassing van nieuwe uitvindingen hadden niet plaats. De landman was zeer behoudend.

Schadelijke dieren, ziekten van gewassen en vee waren geen probleem. Alleen de aardappelziekte liet wat sporen na. De aardappelziekte werd veroorzaakt door een pseudoschimmel en heeft tussen 1845 en 1850 regelrechte rampen veroorzaakt.

De opbrengst van de gewassen wordt berekend naar 'mudden' opbrengst per 'bunder'. Het aantal bunders rogge was het grootst, maar de aardappelopbrengst per bunder was veel beter.

Interessant is wel dat er nog gerekend wordt in bunders en mudden terwijl al 50 jaar daarvoor het metrieke stelsel was geïntroduceerd. Overigens is het begrip bunders en mudden heden ten dage nog een bekend begrip bij de landbouwer.

De belangrijkste gewassen waren aardappelen, boekweit, gerst of garst, haver, olie- of koolzaad, rogge, tarwe, vlas. Voorts waren er nog een aantal gewassen die gebruikt werden als veevoer op eigen bedrijf en daarvan was de opbrengst niet aan te geven. Tuinbouw en fruitteelt waren hier niet anders dan voor eigen gebruik. Ook bloemisterijen waren er niet.

Geraadpleegde literatuur

1. Beukelaar, Hans de , De gemeente Lichtenvoorde 1815 – 2005, (blz.19 / 23)
2. Archief Educatief Centrum Achterhoek en Liemers, afgekort als ECAL, archiefnummer 0114, inventaris : Stukken van algemene aard , inventarisnummer 58.

Verenigingsactiviteiten

Oudheidkundige verenigingen bezoeken het Gelders Eiland.

Door Arnold Plumiers

Onder betrekkelijk gunstige weersomstandigheden vertrokken op zaterdag 25 mei 2013 bijna 50 leden van de OVZ en de VOL naar het Gelders Eiland voor de jaarlijkse excursie. Het gebied is een eldorado voor historici, archeologen en geologen, maar ook voor fietsers, wandelaars en bootjesmensen.

Het eerste reisdoel was het Protestantse kerkje in Lobith, dat in 1660 is gesticht. Lobith en Tolhuys behoorden toen aan de keurvorst van Brandenburg die het hertogdom Kleef, waartoe deze plaatsen behoorden, had geërfd van een kinderloze hertog. Het ontstaan van Lobith heeft direct te maken met de bouw van het Tolhuys in de 14e eeuw. Deze plaatsen lagen toen aan de zuidoever van de Rijn, evenals Herwen en Aerdt. De geheven tolgelden werden mede bestemd voor de ontwikkeling van het kerkje en de dominee werd er ook van betaald. Dan zijn we al een eind in de 17e eeuw beland. In de kerk zijn nog een aantal, weliswaar gerestaureerde, zaken aanwezig uit de beginperiode rond 1660, waaronder de originele toegangsdeur, twee psalmborden, die niet meer gebruikt worden en een fraaie Statenbijbel.

Ondanks de overwegend r.-k. bevolking hebben de protestanten altijd een dikke vinger in de bestuurlijke pap gehad, hetgeen vooral te maken had met de welvarende status van de tolgaarders. De kerk kreeg pas in 1792 een orgel, dat in 1848 werd vervangen door een juweeltje van een kabinetorgel, dat eigendom was van Daniel Brachthuis, de organist van de Nieuwe Kerk te Amsterdam. De bouwer van dit orgel was Herman Hess uit Gouda.

Vervolgens presenteerde het Toeristisch Informatie Centrum 't Gelders Eiland een Powerpoint-presentatie over de wordingsgeschiedenis van

het gebied, gecombineerd met een film. Niet alleen de ontwikkeling van de Liemers werd in kaart gebracht, maar ook het belang van de Rijn in defensief opzicht werd uitvoerig belicht. De Romeinse veldheer Drusus – de Oudere – bemoeide zich al met de waterverdeling over Rijn en Waal, door een dam in de Waal aan te leggen, zodat er voldoende water door de Rijn stroomde, die toen nog bij Katwijk in de zee uitkwam. De Germanen hebben die dam later weer afgebroken.

Zoals reeds opgemerkt stroomde de Rijn vroeger veel noordelijker ons land binnen en was ook de splitsing tussen Rijn en Waal verder stroomopwaarts gelegen. Bij deze splitsing is in 1586 het fort Schenkenschans gebouwd door de militair Maarten Schenk van Nydeggen, een vechtjas die overal in Oost- en Noord-Nederland heeft gevochten, waarbij hij zowel de Staatsen als de Spaansen heeft gediend.

Bij de Schenkenschans is ook een circumvallatielinie aangelegd, een kunstje dat Frederik Hendrik bij Groenlo opnieuw uitvoerde. Door de veranderende loop van Rijn en Waal in de loop van de volgende eeuwen verloor het fort zijn betekenis; de resten van dit roemruchte plekje zijn nu nog te bezoeken als een ommuurde vesting, midden in de weilanden in de buurt van Griethausen.

Aangezien de entree van de Nederlanden toch moest worden gecontroleerd en verdedigd, werden plannen gesmeed voor een nieuw fort en dat werd fort Pannerden.

Dit fort werd gebouwd tussen 1869 en 1872, is gemoderniseerd in 1880 en gerestaureerd in 2010-2011, nadat krakers uit het fort waren verwijderd. De locatie maakte al deel uit van de verdedigingsgordel die de Romeinen langs de zuid- en westoevers van de Rijn hadden aangelegd en was toen bekend onder de naam Carvium. Deze versterkte grens, Limes genaamd, bestond uit wachttorens, kampementen (Castella) en legioensbases (Castra). Nijmegen was zo'n legioensbasis. Via de wachttorens kon met licht en geluid worden gecommuniceerd. De torens stonden altijd op verhogingen, op een onderlinge afstand van gemiddeld 6 km. Die Limes was gebaseerd op een goed doordacht verdedigingsplan en liep van de Noordzee tot aan de Zwarte Zee.

Het fort Pannerden ligt op de nieuwe splitsing tussen Rijn en Waal, die ontstond nadat in 1776 het Bijlandtskanaal gereed was gekomen, dat begon bij het huidige Tolkamer en liep tot Millingen aan

links de Rijn, rechts de Waal

de Rijn. De toen ingestelde waterverdeling 2/3 deel Waal en 1/3 deel Pannerdenskanaal bestaat nog steeds, evenals de waterverdeling na het Pannerdenskanaal in 2/3 Nederrijn en 1/3 deel IJssel. Het Pannerdenskanaal is gegraven tussen 1701 en 1709. Beide kanalen hadden en hebben uiteindelijk tot doel het Rijnwater efficiënter af te voeren en zo overstromingen in de Liemers te voorkomen. De renovaties van fort Pannerden hadden als hoofdreden de aanpassing aan zwaarder wapentuig. Zo zijn er tonnen spoorrails in verwerkt en is er beton gestort omdat de ontwikkelde brisantgranaten zo krachtig waren dat ze door het metselwerk heen zouden dringen. Interessant waren ook de gangen met de muurhaken waar de hangmatten van de soldaten aan hingen.

Gang met muurhaken

Aan het begin van W.O. II was er nog een 120 man tellende legereenheid, die zich heeft overgegeven aan de Duitsers. De dienstdoende officier verkoos het leven van zijn manschappen boven een roemloze dood. Achteraf een heel goede keuze want de mannen die via Nijmegen naar Duitsland werden afgevoerd om daar te werken, keerden allen behouden terug. Momenteel wordt het fort beheerd door een groep vrijwilligers die op basis van originele tekeningen hun restauraties uitvoeren. Ook de krakers hebben er een stukje 'restauratie' achtergelaten in de vorm van een grondmozaïek, waarvan ze de exacte betekenis nooit hebben verteld.

Door tijdgebrek kon geen aandacht meer besteed worden aan de omvangrijke steenfabricage in dit gebied.

Het was een boeiende en leerzame excursie, die door de deelnemers zeer werd gewaardeerd.

Foto's: Arnold Plumers

Grondmozaïek, vervaardigd door de krakers

Foto-expositie in Bonifatiuskerk

Door Theo Withag

Een eeuw geleden, op 26 augustus 1913, werd de onder pastoor Sanders gebouwde St. Bonifatiuskerk in Lichtenvoorde ingewijd door aartsbisschop Mgr. Van der Wetering. Ter viering van dit feit had de geloofsgemeenschap Lichtenvoorde onder andere een tentoonstelling 'Kijk op 100 jaar Roomse kerk' georganiseerd.

Deze werd op dinsdagavond 1 oktober 2013 geopend met een lezing door Leo Fijen, hoofd RKK-Omroep én de onthulling van de onlangs weer teruggevonden doopvont uit de oude Waterstaatskerk. Behalve uit een tientallen meters lange rij heiligenbeelden uit de collectie van Ben Rouwhorst uit Ulft en de door de Stichting Bloemencorso tentoongestelde maquettes van corsowagens, bestond de tentoonstelling uit 41 panelen met in totaal 240 foto's groot formaat met als thema: het Roomse leven in de Bonifatiusparochie van 1913 tot heden.

Die panelen waren geheel verzorgd door de heren Theo Withag en Gerhard Eppingbroek van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde (VOL).

De tentoonstelling liep tot en met zondag 6 oktober 2013. Tot genoegen van de hiervoor genoemde heren ging de aandacht van de dagenlang gestaag toestromende bezoekers vrijwel geheel uit naar de VOL-fotopanelen. Sommige bezoekers verschenen zelfs drie dagen achter elkaar, telkens met andere familieleden. De grootste toestroom kon op zondag 6 oktober 2013, de laatste dag van de tentoonstelling, genoteerd worden. Een tiental bezoekers bleef zelfs nog hangen nadat de lichten al definitief gedoofd waren.

Het totaal aantal bezoekers bedroeg meer dan duizend.

In het gastenboek troffen de zeer tevreden heren Withag en Eppingbroek achteraf nog een twintigtal zeer lovende kritieken aan over de VOL-foto-expositie. Ook werden er infoblaadjes over de VOL meegenomen. Misschien toch nog enkele nieuwe leden?

Hoe het ook zij, onze vereniging heeft met deze tentoonstelling weer uitstekend voldaan aan haar doelstelling: het levend houden van een stukje plaatselijke geschiedenis.

De laatste tentoonstellingsdag was het door de vele bezoekers soms een gedrang voor de fotopanelen.

De onthulling van de doopvont uit de Waterstaatskerk. Vlnr. Leo Fijen, Willy Ribbers en Antoon Driessen. De foto's zijn van Theo Withag.

Door de lage opstelling van de fotopanelen konden ook rolstoelers de foto's bekijken. Rechts Gerhard Eppingbroek

Hoewel het gemeentebestuur van Oost Gelre het bij de officiële plechtigheden tijdens de viering van 100 jaar Bonifatiuskerk had laten afweten, bezocht wethouder en locoburgemeester P.J. Wentink met zijn vrouw (links) toch, onopvallend, de fototentoonstelling.

Karakteristiek Boerenerfgoed

door Arnold Plumiers

Door de Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde is onder die titel op 24 oktober 2013 een lezing georganiseerd met Diederik Roeterdink als inleider.

Al vlug werd duidelijk dat de inleider de liefde voor het onderwerp met de paplepel is ingegeven. De inmiddels 50 jaar geleden overleden Jan Jans heeft daar een belangrijk aandeel in gehad. Het geboortehuis van Roeterdink is in één van de boeken (Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland) van Jan Jans opgenomen, zowel de buitenkanten, alsook de plattegrond.

De geboorteplaats van Roeterdink, Markelo, is een gemeente waar historisch erfgoed leeft en waarbij de stichting 'Maarkelslandschap' een begeleidende rol speelt. Deze stichting houdt zich bezig met bebouwing en aankleding van het oorspronkelijke landschap. Diverse projecten zijn door deze stichting geïnitieerd, dan wel ondersteund.

Zo is er een 'Rieten daken'-project geweest, waarbij deze daken met subsidie zijn hersteld.

Een 'Moestuinproject', in samenwerking met scholen en de Welkoop. Aan het eind daarvan is een Streekmarkt gehouden waar producten uit het project zijn verkocht om de continuïteit van het project te waarborgen. Op die dag zijn 5000 kg appels geperst tot sap en in 5 liter-verpakkingen aan de man gebracht, in totaal 700 verpakkingen.

De stichting 'Maarkelslandschap' slaagt er kennelijk heel goed in om de bevolking achter haar activiteiten te krijgen en daarmee politici, beleidsmakers en subsidieverstrekkers met de neuzen dezelfde kant op te krijgen.

Dit teamwork zien we ook terug in het 'Dwarsritschöppen'-project. Deze schuren, met een hoge inrit dwars op de lengteas, werden veelal gebruikt om er hooi in op te slaan, dat vanaf de grond werd opgetast. Voor dit project waren 23 deelnemers aangemeld van wie er uiteindelijk 13 hebben meegedaan.

Medewerkers van de Monumentenwacht hebben de inventarisatie gedaan voor wat betreft de uit te voeren werkzaamheden en daarbij een kostenplaatje gemaakt. De subsidie bedroeg 50 % van de kosten, met een maximum van € 40.000 die deels werd verstrekt door de gemeente en deels door de provincie.

De aannemers waren verplicht jonge bouwvakkers in dienst te nemen om hier een stuk vakervaring te delen in het kader van het Restauratie Opleidingstraject.

Ook het veranderen van de bestemming van de gebouwen van agrarische naar andere functie, passeerde de revue. Een pragmatische instelling van de verantwoordelijke instanties is van eminent belang.

De doelstellingen van de stichting 'Maarkelslandschap' houden ook in dat ze projecten binnen het kader 'karakteristiek erfgoed' proberen te begeleiden.

Een leerzame avond die door slechts een tiental leden is bezocht.

Van de secretaris

Door René Meekes

Net als andere organisaties en verenigingen ziet het bestuur van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde zich geconfronteerd met enerzijds dalende inkomsten, onder meer ten gevolge van afnemende subsidies van gemeente- en overheidswege, en anderzijds een stijging van de uitgaven door de toename van de kosten voor levensonderhoud in de breedste zin.

Ook de kosten van het versturen van post aan onze leden en onze relaties doen een steeds groter beroep op de verenigingskas.

Om op deze kosten op een verantwoorde wijze tóch zoveel mogelijk te kunnen bezuinigen willen wij in het vervolg de correspondentie waar mogelijk en zoveel als kan per email gaan voeren.

Daarom willen wij u vragen uw e-mailadres(sen) per e-mail aan onze secretaris door te geven [volsecr@lijbrandt.nl], onder duidelijke vermelding van uw naam en adres.

Voor de toekomst zou dit betekenen dat u ook gevraagd wordt eventuele wijzigingen van uw e-mailadres aan het secretariaat van de vereniging door te geven.

Bij voorbaat dank voor uw medewerking in deze.

Lezersreactie op nummer 66

Donderdag de periodiek ontvangen en meteen gelezen. Enorm onder de indruk van het verhaal van Antoon Tillmann, temeer omdat mijn overleden broer Antoon Visser van de Varkensmarkt vóór de oorlog met hem bevriend was. Wat de verhuizingen van de familie Tillmann betreft: de heer Wessels zou nog eens even moeten kijken naar de verhuizing naar de Varkensmarkt.

Zelf ben ik van 1932 en voor zover ik me kan herinneren woonde de familie Tillmann al vóór de oorlog in het pand op de Varkensmarkt van de naar de Dijkstraat verhuisde garage Dusseldorp. Theet Tillmann heb ik in de oorlog één keer met verlof op de Varkensmarkt gezien en heb altijd gedacht dat ook Antoon daarbij was. In elk geval waren het twee Duitse militairen die café Meekes nog heel goed wisten te vinden.

Broer Tillmann had direct na de oorlog een zandstraalcabine en een moffel(lak)oven aangeschaft. Nieuwe fietsen waren er nog nauwelijks, en duur. Als je op maandag bij Broer een oude verroeste fiets bracht kon je die zaterdag als nieuw ophalen, gebiesd en al. Ik was heel veel in zijn werkplaats en vond het interessant. Daarom ben ik misschien wel werktuigbouwer, ook vaak fietsenmaker genoemd, geworden.

T.F. Visser, Oosterhout NB

Ons zoekplaatje

Door Gerhard Eppingbroek

Geachte lezer, het zoekplaatje uit periodiek nummer 66, van de eerste steenlegging van de Sociale Werkplaats Hamaland op 17 juni 1976, was blijkbaar niet al te moeilijk. Alle drie de personen werden herkend, en wel als architect J.A.B. van der Heijden uit Groenlo op 1, aannemer Wim Reukers op 2 en burgemeester A.J.A. Jansen van Groenlo op 3. De informanten waren deze keer de heren Willy Devillers, Arnold Pluimers en Frans te Brake. Deze heren hartelijk dank. Mocht iemand in een van onze zoekplaatjes van de laatste jaren nog personen of zaken tegenkomen die nog niet herkend zijn, dan houden we ons ten zeerste aanbevolen voor aanvullende informatie.

Ons nieuwe zoekplaatje is weer een foto, genomen door de heer Henk Westerveld op 11 februari 1979. We zien hierop twee heren die zo te zien zeer ingespannen bezig zijn oude geschriften te ontcijferen. Gaarne zouden we van u vernemen de namen van de personen die op deze foto voorkomen en waar ze mee bezig zijn. Misschien een verenigingsactiviteit?

Graag willen we van u weten wie de genummerde personen op deze foto zijn!

1. ....
2. ....

Reacties graag aan: G.J.A. Eppingbroek, Koekoekstraat 16, 7102 AZ Winterswijk.
Tel. 0543-515408

Adressen bestuur en contactpersonen Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

J.A.M. Tijdink, Schatbergstraat 56, 7131 AS Lichtenvoorde, tel. 0544-373123

Voorzitter

R.F.J.M. Meekes, Watersnipstraat 12, 7132 DG Lichtenvoorde, 0544-378343

Secretaris

J. B.J. Ernst, Derde Broekdijk 2, 7132 EC Lichtenvoorde, tel. 0544-379321

Penningmeester

F.A.M. Bonnes, Frans ten Boschstraat 47, 7131 ZX Lichtenvoorde, tel. 0544-372491

Bestuurslid, werkgroep Streektaal, redactie periodiek

H.A.M. Everink, Lauwersdijk 5, 7137 ME Lievelede, tel. 0544-373081

Bestuurslid

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544-373108

Bestuurslid, bibliothecaris, redactie periodiek, werkgroep genealogie

M.M.H.M. van den Hoven, Scholeksterstraat 2, 7132 DH Lichtenvoorde, tel. 0544-377092

Bestuurslid, redactie periodiek, website

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544-374723

Bestuurslid, redactie periodiek

A. Pluimers, Klaasbos 24, 7131 SZ Lichtenvoorde, tel. 0544-379065

Bestuurslid, redactie periodiek

W.F.A.J. Waalder, Hugo de Grootstraat 10, 7131 XZ Lichtenvoorde, tel. 0544-373177

Bestuurslid, werkgroep archeologie, website

Th.G.F. Withag, Pastoor Sandersstraat 19, 7131 BT Lichtenvoorde, tel. 0544-375517

Bestuurslid, beheer fotoarchief, werkgroep excursies en lezingen

Redactieadres

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544-374723

Oude nummers de Lichte voorde

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544 373108

Internet: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Contact : volsecr@lijbrandt.nl

Bank en giro

Postgiro:1007734 t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Banknummer: 3361.63.932 Rabobank Lichtenvoorde t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te

Lichtenvoorde

Contributie voor het lidmaatschap van de vereniging: € 22,50, bij automatische incasso, anders € 25,-.

Lid worden ? Schrijf, bel of mail: R.F.J.M. Meekes, Watersnipstraat 12, 7132 DG Lichtenvoorde,

tel: 0544-378343 e-mail: volsecr@lijbrandt.nl

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2014